

# בעין הסערה

---

המחותרת של תנועות־נוער הציוניות בהונגריה  
בעת הכיבוש הגרמני, 1944

תכנית לימודים



**יד ושם**  
YAD VASHEM

רשות הזיכרון לשואה ולגבורה  
בית הספר המרכזי להוראת השואה  
ירושלים



**משואה**  
MASSUA

יד לחברי תנועות־נוער ציוניות בשואה  
המכון ללימודי השואה  
קיבוץ תל־יצחק

תשס"ד 2004  
60 שנה לשואת יהודי הונגריה

---

תחקיר ונתונים:  
דוד גור, העמותה לחקר תנועות-הנוער הציוניות בהונגריה;  
לורנס רוזנגרט, מכון משואה

כתיבה, עריכה והבאה לדפוס: הדס לאור-אשור

ריכוז תצלומים: איילה ונגרוביץ-פלר  
ייעוץ מדעי: ד"ר נילי קרן, משואה  
ייעוץ פדגוגי: חוה ברוך, יד ושם

יחידת הלימוד הופקה בשיתוף עם בית-הספר המרכזי להוראת השואה, יד ושם

הצילומים שבעטיפה:

חברי 'הנוער הציוני'  
מושבת חורף, דצמבר 1943



חברי 'בני עקיבא'  
בודפשט 1943



חברי 'השומר הצעיר'  
מושבת חורף, דצמבר 1943

התכנית מופיעה ביוזמת העמותה לחקר תנועות-הנוער הציוניות בהונגריה

הודפס בישראל 2004  
עימוד, לוחות והדפסה: דפוס ניידט בע"מ, תל-אביב

## תוכן העניינים

4	<b>פתח דבר:</b> הנושא, השאלות המרכזיות ומבנה החוברת
7	<b>מבוא: סקירה היסטורית</b> יהודי הונגריה 1920–1945: מנידוי הדרגתי לרצח מאורגן
20	<b>חלק ראשון: בין ידיעה להבנה</b> תגובת יהודי הונגריה להחמרה הקיצונית במצבם ולידיעות על ההשמדה <b>קטעי עדויות</b>
28	
31	<b>חלק שני: בין הבנה לעשייה</b> פועלן של תנועות-הנוער החלוציות בהונגריה במחתרת ההתנגדות וההצלה <b>קטעי עדויות</b>
48	
56	<b>חלק שלישי:</b> פעילות לימודית יוצרת
57	<b>סיכום:</b> שאלות לדיון
58	<b>ביוגרפיות</b> תמציתיות של ראשי תנועות-הנוער החלוציות בהונגריה
64	<b>מקורות נבחרים</b> ורשימת התעודות והתצלומים
66	<b>מפתח שמות ומונחים</b>
67	<b>לוח אירועים תמציתי</b>

## הנושא, השאלות המרכזיות ומבנה החוברת

### למורים

התכנית שלפניכם מוקדשת לנושא שהיה מוכר עד כה למעטים: מאבקן של תנועות הנוער הציוניות במחתרת בהונגריה למען עזרה והצלה בתקופת הכיבוש הגרמני.

מטרת התכנית היא להציג פרשה אחת, מרשימה בהיקפה ובתעוזתה, של התגייסות בני נוער יהודים למען אחיהם לצרה. צעירים אלה ניסו, תוך סיכון עצמי מתמיד, לתת מענה למצוקה קיומית קשה של יהודי הונגריה, על רקע אימת הגירוש וההשמדה. פרשה זו התרחשה בהונגריה בשלב האחרון של מלחמת העולם השנייה והשואה, וגיבוריה הם בני נוער שהתחנכו בתנועות-נוער ציוניות; צעירים וצעירות שאורח חייהם ערב המלחמה לא היה שונה באופן מהותי מעולמם של בני גילם באשר הם, בימים כתיקונם. אלא שחייהם קיבלו תפנית חדה וכואבת עם פרוץ מלחמת העולם השנייה וביתר שאת עם כיבוש הונגריה בידי הנאצים ב-19 במרס 1944.

גורל יהודי הונגריה בשואה הוא בעל מאפיינים מיוחדים.

ראשית, חוקים אנטי-יהודיים נחקקו בהונגריה ביוזמת השלטונות כבר ב-1920, הרבה לפני עליית היטלר לשלטון בגרמניה (1933) והיא המשיכה בכך ביתר שאת לאחר מכן. מדיניות אנטי-יהודית זו הוחרפה בשנים שלאחר פרוץ מלחמת העולם השנייה. מצד שני, הונגריה קלטה פליטים מסלובקיה ופולין, דבר שתרם דווקא לתחושת הביטחון של יהודי הונגריה.

שנית, עם כניסת הגרמנים לבודפשט והפעלת המדיניות הרצחנית כלפי יהודי הונגריה, כבר היה ידוע בעולם כולו דבר הרצח של העם היהודי בידי הגרמנים בכל ארצות הכיבוש. בשלב זה של המלחמה כבר החלו הגרמנים לסגת בחזיתות רבות, ביניהן בריה"מ ואיטליה, ובכל זאת לא נמנעו הגירוש וההשמדה של למעלה מ-600,000 מיהודי הונגריה.

הטרגדיה של יהודי הונגריה מועצמת על רקע ההכרה כי האירועים הקשים, אשר נפרסו בארצות הכיבוש הגרמני באירופה על פני שנים אחדות – עקירה, ריכוז ובידוד, טבח ושילוחים למחנות ההשמדה – התרחשו בהונגריה באופן אינטנסיבי במשך שבועות ספורים. למאות אלפי היהודים בהונגריה לא היה מוצא ולא סיוע חיצוני כלשהו, אפילו בשלב מאוחר זה של המלחמה; ניסיונות למשא ומתן עם הנאצים וצעדי התערבות בינלאומיים לא צלחו ברובם.

**על מנת לעמוד על הרובדים השונים בפרשת התגובה של יהודי הונגריה למציאות זו, נתמקד בכמה שאלות:**

כיצד התמודדו יהודי הונגריה עם מציאות השילוחים להשמדה?

מדוע היה קושי להבין לאשורה את הסכנה הנשקפת, אף כי 'הפתרון הסופי' כבר הופעל ברחבי אירופה ואינו חדל מזה שנים אחדות? ומה היו אופציות התגובה שעמדו בפני יהודי הונגריה?

אילו אמצעים נקטו גורמים יהודיים שונים על מנת להציל עצמם ממוות או על מנת לסייע לאחרים?

**לאחר שיהיה בידינו מידע מספיק אודות שאלות אלה, וכדי לחדד את הדיון בפעילותם חברי תנועות הנוער הציוניות, נעמיד במרכז את השאלה:**

כיצד התנהלו פעולות ההתנגדות וההצלה בהן היו פעילים חברי תנועות הנוער בהונגריה – ה'טיוול', הנפקת התעודות המזויפות והקמת בתי הילדים – ומה היו השגיחן?

**בסיכום היחידה**, בעקבות פעילות יצירתית של התלמידים, נברר עמם סדרה של שאלות עקרוניות שיש בהן כדי לבטא את רחשי לבם ביחס לאופי הפעילות של חברי תנועות הנוער. בנוסף, מטרתו של הדיון המסכם היא להרחיב עבור התלמידים את מושג העמידה היהודית בשואה, על תופעות ההתנגדות, המרד והגבורה הכלולות בו. אנו מניחים כי מושג זה מוכר להם מפרשיות אחרות בימי השואה (למשל: מרד גטו ורשה), שגם בהן בלט הנוער היהודי ביוזמותיו וברוחו האיתנה.

המקורות השונים המאירים את פעילות המחותרת בהונגריה מצביעים על כך שבתוך המציאות האינטנסיבית של הגבלות, בידוד ושילוחים להשמדה – פעל הנוער היהודי המאורגן במדינה זו בניסיונות יצירתיים ובלתי נלאים להגיש עזרה ומסתור ולאחר נתיבי הצלה עבור כל מי שרק ניתן, ילדים, בני נוער ומבוגרים.

סיפור ההתגייסות של הנוער הציוני בהונגריה הוא סיפור של יוזמה, תושייה, אומץ-לב ותודעת אחריות לאומית. בהיותו כזה, הוא שופך אור הן על כוחה של התארגנות והן על הכוח הגלום בנעורים ובבני-נעורים, במיוחד אלה שחונכו על רעיונות של סולידריות, אמונה-בדרך ותקווה להגשים יעדים לאומיים-ציוניים.

'הסיפור ההונגרי' עשוי לשמש דוגמה מעניינת לתפקידה של תנועת-נוער בעתות משבר; הוא מראה כי בני-נוער עשויים לנהוג בסולידריות יהודית כצו פנימי, ולגלות גבורה ודבקות במטרה בשעות של משבר קשה; יש בידם לשרת את העם ולקיים מאבק והתנגדות בעת משבר קיומי, ולהוביל לפתרונות, ולו גם חלקיים, לבעיות גדולות, עמן לא התמודדו קודם לכן מעולם.

**התכנית מיועדת לבני נוער בכיתות ח' עד י"ב** (גילאי 14–17), שכן מטרתנו היא להציג בפני הצעירים הללו סוגייה מתוך עולמם של צעירים אחרים בתקופת הכיבוש הגרמני. רצוי להקדיש ללימוד הנושא שלושה עד ארבעה שיעורים.

## מבנה החוברת ושיטת העבודה

החוברת בנויה במתכונת המאפשרת להכיר את הנתונים המרכזיים בנושא, לעבדם ולבצע משימות חקר שונות בעבודה אישית, קבוצתית או כיתתית.

● **המבוא** כולל **סקירה כרונולוגית** אודות היהודים בהונגריה ערב השואה ובמהלכה; **חלק זה** אפשר ללמד באחת משתי דרכים: כעבודת הכנה אישית בבית; כהרצאת מבוא מאת המורה, מלווה בלוח אירועים תמציתי (ראו עמוד 67).

● **החלק הראשון** כולל היגדים וקטעי עדויות אודות **תגובתם של היהודים** לצעדים האנטי-יהודיים בתוך הונגריה ומחוצה לה; **חלק זה** כדאי לעבד עם התלמידים בכיתה או בספרייה, בארבע קבוצות. בתום התחקיר יציגו התלמידים את ממצאיהם ויעלו שאלות או השגות לגבי הנתונים שנפרשו בפניהם.

● **החלק השני** כולל מידע וקטעי עדויות בשלושה תחומים מרכזיים בהם התרכזה **פעילות תנועות הנוער לעזרה ולהצלה**; מומלץ כי התלמידים ימלאו אחר המשימה המוצעת בראש חלק זה, כשהם עובדים בשלוש קבוצות. כל קבוצה תציג בפני המליאה קטע עדות אחד התומך בממצאיה.

● **החלק השלישי** מציע מבחר **הפעלות יצירתיות לעבודת צוות** שיש בהן כדי להעמיק חקר בנושא הנלמד, ללבן ולהפנים אירועים ותהליכים בהם עסקנו במהלך העבודה בחוברת; את המשימות המוצעות כאן יש להטיל על התלמידים מראש, ולתכנן כך שיציגו עבודותיהם בתערוכה מיוחדת לקראת יום הזיכרון לשואה.

● **פרק הסיכום** מציג סדרת שאלות עקרוניות שנועדו להפרות **דיון מסכם** במליאה. דיון זה אפשר לתלמידים לנסח את הערכותיהם לגבי משמעותו של 'הסיפור ההונגרי' עבורם, על רקע פעולות התנגדות ומרי אחרות שהתרחשו בימי השואה בשטחי הכיבוש הנאצי, פעולות שגם בהן מילא הנוער היהודי תפקיד מרכזי.

**מושגים ואישים** הנזכרים בחוברת זוכים להסבר תמציתי במסגרת צבעונית בשולי הדף בו צוינו בראשונה. מטרתו של מידע משני זה היא לנטוע את המושג הנזכר בתוך הקשר רחב יותר, ובכך לתת לקורא הצעיר כלי חשוב בהבנת התמונה הכוללת של גורל יהודי הונגריה בתקופה הנדונה.

**הנחיה לתלמידים** מוצגת בראש כל אחד מן החלקים שבחוברת. הנחיה זו מכוונת לעיבוד המידע ברמה הבסיסית, אבל גם להסקת מסקנות רחבות יותר באשר לתהליך המסתמן מרצף האירועים הנזכר. כמו כן, מכוונת ההנחיה לתלמידים לעידוד העמקת החקר בנושא בכללותו, באמצעות הפנייתם למקורות המגוונים מהם נשאב המידע.

**הערות** מטעם צוות הפיתוח של התכנית, לרבות מראי מקום, הסתייגויות או תימוכין לנתונים המובאים בגוף החוברת, צוינו בשוליים התחתיים של הדף.

## יהודי הונגריה 1920 – 1945: מנידוי הדרגתי לרצח מאורגן

## הנחיה לתלמידים

את הסקירה ההיסטורית שלהלן ערכנו בארבעה שלבים:

- א. הקהילה היהודית בהונגריה בין שתי המלחמות
- ב. החקיקה האנטי־יהודית בהונגריה בין שתי המלחמות
- ג. ההקצנה במדיניות האנטי־יהודית לאחר פרוץ מלחמת העולם השנייה (1939)
- ד. גורל יהודי הונגריה עם הכיבוש הגרמני, 19 במרס 1944, ועד השחרור

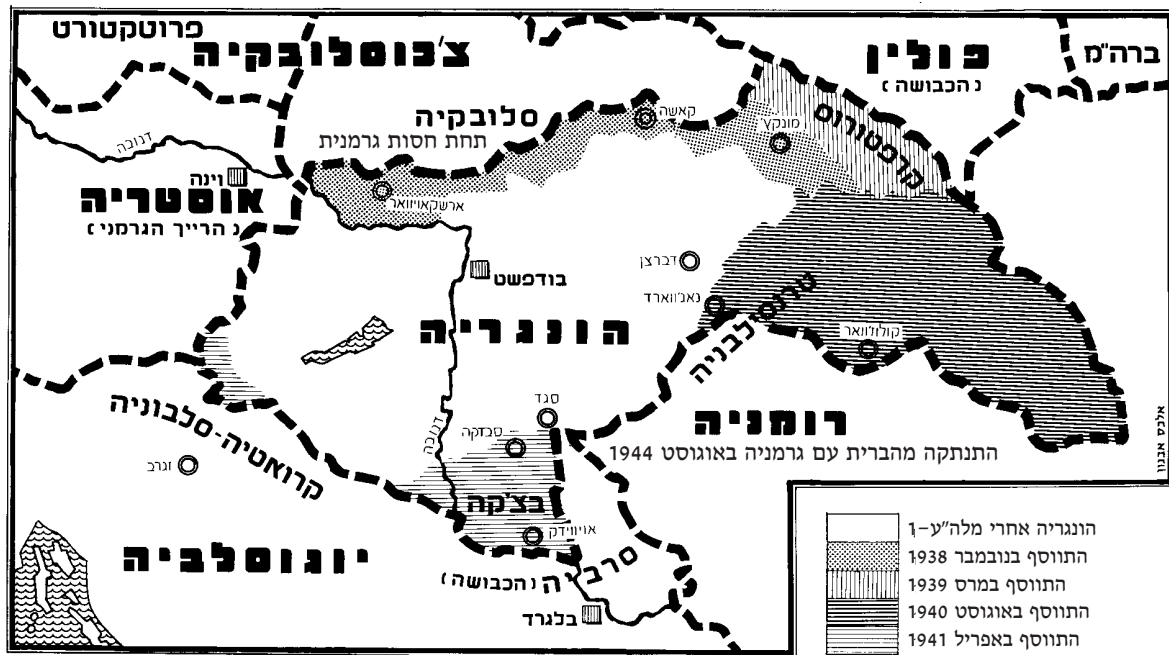
● מהצגה זו של ארבעת השלבים עולה כי הסקירה שנביא להלן היא כרונולוגית, כש**אירוע המפתח** למיון האירועים הוא **"לפני ואחרי פרוץ מלחמת העולם השנייה"**. קראו בעיון את הפרטים הכלולים בסקירה, והציעו **מפתח אחר** למיון האירועים, למשל: **"לפני ואחרי עליית היטלר לשלטון"**; **"לפני ואחרי הסכם ריבנטרופ־מולוטוב"**, וכך הלאה, בהתאם לאירועים מרכזיים באותה תקופה, שהיו עשויים להשפיע, לדעתכם, על ההידרדרות במצבם של יהודי הונגריה.

**אירועים לדוגמא – בגרמניה:** עליית היטלר לשלטון, חוקי נירנברג, סיפוח אוסטריה, כיבוש צ'כוסלובקיה; **בהונגריה:** חילופי מנהיגות; **בהתפתחות מלחמת העולם השנייה:** הסכם ריבנטרופ־מולוטוב והפרתו, תמורות במערך ה'ציר'. תוכלו להיעזר בעניין זה במידע הכלול בערך "הונגריה", בתוך **האנציקלופדיה של השואה**, עמ' 351–354.

## א. הקהילה היהודית בהונגריה בין שתי המלחמות

### כמה יהודים היו בהונגריה לפני השואה?

בהונגריה המקוצצת בגבולותיה שאחרי מלחמת העולם הראשונה היה מספר היהודים פחות ממחצית מספרם ערב המלחמה. בשנים 1938–1941 באו עוד כ-300,000 יהודים תחת שלטונה של הונגריה עם סיפוחם אליה של כמה אזורים בעקבות 'בוררויות וינה' (הסכמים שנחתמו ב-1938 ושוב ב-1940 בין שרי החוץ של איטליה וגרמניה לבין נציגי הונגריה, לפיהם סופחו להונגריה שטחים מצ'כוסלובקיה ומרומניה). במפקד שנערך ב-1941 נמנו בהונגריה 725,000 יהודים, שהיוו כ-5% מכלל התושבים. נוסף להם חיו בהונגריה עוד כ-150,000 נוצרים ממוצא יהודי, שלפי חוקי הגזע (ראו בהמשך) נחשבו ליהודים, וחלו עליהם הגזרות שנגזרו על היהודים. על אלה יש להוסיף עוד כ-50,000 פליטים יהודים, אשר נמלטו להונגריה משטחי הכיבוש הנאצי בשנים 1939–1943, שכן בתק' זו רווחה הדעה כי יהודים יכולים לחיות בהונגריה בביטחון יחסי. ב-1944 היו אם כן בהונגריה בין 850,000 ל-900,000 יהודים.<sup>1</sup>



שינויים בגבולות הונגריה 1938–1941

1. יש אומדנים שונים לגבי מספר היהודים בהונגריה בתקופה זו. האומדן המובא כאן מבוסס על מחקר והערכה של היסטוריונים יהודים ולא-יהודים לאחר מלחמת העולם השנייה.



## מה היתה מידת השתלבותם של היהודים בחברה ההונגרית?

שוויון זכויות אזרחי ('אמנסיפציה') הוענק ליהודים בהונגריה כבר במחצית המאה ה-19, כמחווה על התגייסותם של היהודים למאבק לעצמאות הונגריה ב-1848 ('אביב העמים'). בתהליך האמנסיפציה היו עליות ומורדות על פני

**מיקלוש הורטי** (1868-1957). עוצר הונגריה בשנים 1920-1944. הורטי היה אדמירל מצטיין, ובסוף מלחמת העולם הראשונה היה מפקד הצי של אוסטריה-הונגריה. ב-1919 עמד בראש המערכה נגד המשטר הסוציאליסטי הקומוניסטי, נכנס לבודפשט, וב-1 במרס 1920 נהיה לעוצר ממלכת הונגריה. תחילה היה משטרו אנטישמי בצורה תוקפנית, ואולם, אט-אט התמתן. בשנות ה-20 וה-30 היה מנהיג אהוד מאוד. מטרתו העיקרית במדיניות החוץ היתה להחזיר לארצו שטחים שנלקחו ממנה במסגרת ההסכמים של אחרי מלחמת העולם הראשונה. הדבר הביא אותו לשיתוף פעולה הולך וגובר עם גרמניה הנאצית, עד שחל מפנה ביחסים אלה, והוא הודח מתפקידו על-ידי הגרמנים (15 באוקטובר 1944).

כמה עשרות שנים. כבר לפני שילובם החוקי של היהודים בחברה ההונגרית רווחו בקרבם מגמות למודרניזציה, ועם מתן השוויון, גבר מאוד משקלם בפיתוח המשק הקפיטליסטי. כעבור זמן-מה חדרו גם למקצועות החופשיים ובלטה השתתפותם בתחומי התרבות, הספרות, התיאטרון והעיתונות. יחד עם זאת, הונגריה היתה אחת הארצות הראשונות שבה הופיעה האנטישמיות המודרנית, הפוליטית. במלחמת העולם הראשונה גברה האנטישמיות, למרות השתתפותם הניכרת של היהודים במלחמה, ברכוש ובנפש, ומותם של כ-10,000 יהודים בשורות הצבא. האנטישמיות גברה עוד יותר אחרי המלחמה, וזאת בגלל חלקם של היהודים במשטר הקומוניסטי קצר הימים בהונגריה (מרס-אוגוסט 1919), שמנהיגו, בֶּלָה קוֹן, היה יהודי. הקומוניסטים דוכאו בידי 'הצבא הלבן', בפיקודו של האדמירל **מיקלוש הורטי**, לימים – עוצר ממלכת הונגריה. ב'טרור הלבן' שהפעיל הורטי נגד השמאל והיהודים נרצחו כ-3,000 יהודים.

## אילו קבוצות חברתיות כללה הקהילה היהודית?

יהדות הונגריה התאפיינה במאבק בין חרדים למשכילים, ולמעשה התפלגה ל'אורתודוקסים' (חרדים, 29.2%), ל'ניאולוגים' (מעין רפורמים, 65.5%) ול'סטטוס קוו' (קהילות שאיגדו בתוכם אורתודוקסים וניאולוגים תחת קורת גג אחת, 5.3%).<sup>2</sup> האורתודוקסים היו חזקים בעיקר באזורי השוליים הכפריים – קרפטורוס, סלובקיה וטרנסילבניה – אולם אזורים אלה נלקחו מהונגריה אחרי מלחמת העולם הראשונה, ולפיכך היה צביונה של יהדות הונגריה

**שמואל (שמו) שטרן** (1874-1947). איש ציבור יהודי בהונגריה, מנהיג העדה הניאולוגית בבודפשט. היה בנקאי ובעל תואר הכבוד הגבוה 'ועץ לחצר המלכות ההונגרית'. שנים רבות לפני כיבוש הונגריה בידי הגרמנים היה שטרן נשיא הקהילה היהודית בפֶּשֶׁט וכן היה נשיא ה'לשכה הארצית של יהודי הונגריה', שהיתה הארגון המרכזי של הקהילות הניאולוגיות במדינה. שטרן היה איש עסקים מצליח מאוד ובעל קשרים מצוינים עם היסודות האריסטוקרטיים-השמרניים בחברה ההונגרית, ובכללם החוגים השליטים. הוא ראה עצמו כ'הונגרי בן האמונה היהודית', והיה פטריוט נלהב ואנטי-ציוני. **על מינויו כראש יודנראט** – ע"ע להלן: 'היודנראט המרכזי בהונגריה'.

שבין המלחמות הרבה יותר מתבולל. השתלבות היהודים ב'הונגריה האתנית' היתה חזקה מאוד, עד כי באמצע שנות ה-30 הגיע מספר נישואי התערובת בבודפשט לכ-20%. גברה מאוד גם ההתנצרות. הקהילה היהודית בפֶּשֶׁט (האזור המזרחי של עיר הבירה בודפשט) היתה הגדולה ביותר בין הקהילות היהודיות בהונגריה, ונשיאה היה **שמואל (שמו) שטרן**.

2. ההערכה באחוזים שאובה מתוך מאמרם של נעמי בלנק וחיים גניזי **בקובץ יד ושם** (כ"ג), עמ' 123. הנתונים מתייחסים לתקופה שקדמה למלחמת העולם הראשונה.

## מה היה משקלה של הציונות בהונגריה?

התנועה הציונית היתה חלשה בהונגריה, ומספר החברים בתנועות-הנוער החלוציות היה מצומצם. במאה ה-19 עלו לארץ יהודים מהונגריה, ואולם הם היו מתלמידי החת"ם סופר, מנהיגה של האורתודוקסיה; בארץ הם היו בין ראשי החרדים הקיצונים וממתנגדי הציונות. הציונות עצמה נקלטה בהונגריה רק בקרב חוג קטן יחסית של אקדמאים ומשכילים ומיעוט קטן של חרדים (וזאת למרות שהרצל היה יליד הונגריה...). המתבוללים, וכן רוב החרדים, התנגדו לציונות בחריפות, כי רובם הזדהו עם הלאומיות ההונדרית. רק חלק מבעלי התודעה הציונית הצטרפו לתנועות-הנוער החלוציות, וערב מלחמת העולם השנייה מנו כל התנועות הציוניות בהונגריה כ-5,000 איש בלבד.

## אילו תנועות-נוער היו בהונגריה?

התנועות הפעילות בהונגריה היו 'בני עקיבא'; 'השומר הצעיר', 'דרור הבונים', 'הנוער הציוני', 'מכבי הצעיר' ו'בית-ר'.<sup>3</sup> תנועות-הנוער בהונגריה היו מגובשות ערב המלחמה ובראשיתה בכמה גושים:

- 'החלוץ' – לגוש זה השתייכו 'השומר הצעיר' (שנקרא בתקופה הנדונה 'הנוער העברי'), 'דרור' ו'החלוץ הצעיר', 'הבונים', 'נצ"ח' ו'מכבי הצעיר';
  - 'החלוץ הכלל-ציוני' – לגוש זה השתייכה תנועת 'הנוער הציוני';
  - 'החלוץ המזרחי' – לגוש זה השתייכה תנועת 'בני עקיבא';
- תנועת 'בית-ר' נשארה מחוץ למסגרות הללו.

נוסף על ההתפלגות הפוליטית, היה שוני בין חברי התנועות של ארץ-האם לבין מי שהיו תושבי השטחים, אשר צורפו להונגריה ב'בורריות וינה' (1938):

- החלוצים מדרום סלובקיה, מרביתם חברי 'מכבי הצעיר', 'השומר הצעיר' ו'דרור', היו בעלי תודעה שהלמה את הדמוקרטיה הצ'כוסלובקית, רובם דוברי גרמנית והונגרית;
- הצעירים מקרפטורוס, חברי 'החלוץ הצעיר', 'בני עקיבא' ו'הנוער הציוני', היו בעלי תודעה יהודית לאומית מפותחת, דוברי יידיש;
- חברי תנועות-הנוער מטרנסילבניה כבר התנסו בפעילות פוליטית בתנאי לחץ ודיכוי.
- אל אלה יש להוסיף את הפליטים: חלוצים מפולין, שבאו דרך סלובקיה בשנים 1942-1943, וחברי התנועות החלוציות מסלובקיה, שנמלטו מפני הגירושים למחנות המוות בפולין. אלה היו דוברי הונגרית והשתלבו בקלות בתנועה המקומית.

3. הפרטים אודות תנועות-הנוער בהונגריה ערב הכיבוש הנאצי מבוססים על מאמרה של חוה אייכלר, "פעולות הצלה של המחותרת החלוצית בהונגריה", בתוך: **תנועות-הנוער הציוניות בשואה** (1989), עמ' 143-146.

## ב. החקיקה האנטי-יהודית בהונגריה בין שתי המלחמות

- 1920 – הפרלמנט ההונגרי אישר את חוק ה'נומרוס קלאוזוס'. היה זה החוק האנטישמי הראשון בארופה כולה לאחר מלחמת העולם הראשונה. חוק זה הגביל את מספר היהודים שהיו רשאים להתקבל ללימודים באוניברסיטאות בהונגריה.

לאחר עליית הנאצים לשלטון בגרמניה (1933) היתה הונגריה המדינה הראשונה, אחרי גרמניה הנאצית, שחוקקה חוקים שהפלו באופן רשמי את היהודים בשטחה:

- מאי 1938 – החוק היהודי הראשון. המושג "יהודי" הוגדר על-פי עקרון ההשתייכות הדתית. הפגיעה העיקרית היתה בקרב יהודים בעלי מקצועות חופשיים ופקידים בענפי התעשייה והמסחר; שיעורם הוגבל עתה ל-20% מכלל המועסקים בענפים אלה.
- סוף 1938 – נאסרה הופעתם של עיתונים יהודיים, פרט לאחד.
- מאי 1939 – החוק היהודי השני. החוק (שכונה חוק מס' 4) כלל חמישה חלקים ונתן ביטוי לתורת הגזע הארית. הוא כלל הגבלה בזכויות האזרח ובעיסוק המקצועי: נקבע כי בקרב העוסקים בכלכלה ובתרבות לא יעלה חלקם של היהודים על 6%, ונקבעו בו הוראות לעידוד ההגירה היהודית מהונגריה. כמו כן נכללו בו אמצעי אכיפה כמו עונשים שייגזרו על המפרים אותו.

חוק זה, שהגדיר את היהודים כגזע נחות, פגע בכבודם האנושי כיחידים וכציבור, היווה צעד בולט בתהליך הוצאתם מהחברה ההונגרית; כל זאת, חמש שנים ויותר לפני פלישת הנאצים להונגריה (ראו בהמשך: החוק היהודי השלישי).

## ג. ההקצנה במדיניות האנטי-יהודית לאחר פרוץ מלחמת העולם השנייה (1939)

**'פלוגות העבודה'** מסגרת שהיתה מיוחדת להונגריה: יהודים בני 21 עד 60 אשר גויסו, אך לא ניתן להם נשק – וכעבור זמן מה אף לא מדי חיילים. תחת זאת שירתו בפלוגות נפרדות בפקודם של לא-יהודים. הוטלו עליהם בעיקר עבודות שונות הדרושות לצבא, כגון סלילת דרכים ותיקונן, חפירת חפירות הגנה, תעלות אנטי-טנקים וכד'. הם מילאו את התפקידים הללו בהונגריה עצמה ומחוצה לה, בחזיתות אוקראינה וסרביה, עד לכיבוש הונגריה בידי הגרמנים ב-19 במרס 1944. אחרי הכיבוש גויסו לפלוגות העבודה שנתונים חדשים, ומסגרת זו המשיכה לפעול עד אפריל 1945.

- אביב 1940 – שלטונות הונגריה החמירו את הפיקוח לאורך גבולות הונגריה, לאחר שגבר מאוד זרם הפליטים היהודים אשר ברחו אליה מאימי הכיבוש הנאצי של פולין. עונש חמור הוטל על תושבים יהודים שניסו להחביא פליטים בבתיהם.
- 1940 – נאסרה הפעילות הציונית בערי השדה, ובעיר הבירה היא הוגבלה למבוגרים בלבד.
- 1939-1940 – הונהגה עבודת כפייה תחת הכינוי 'שירות העבודה' או 'פלוגות העבודה'. ביחידות אלה נספו עד הכיבוש הגרמני (1944) קרוב ל-42,000 יהודים, בחזית הרוסית.
- החקיקה האנטי-יהודית בהונגריה הוקצנה ככל שגבר שיתוף הפעולה

עם גרמניה ובעיקר ערב הפלישה הנאצית לברית-המועצות. ב-27 ביוני 1941 הגיע לשיאו שיתוף הפעולה הגרמני-הונגרי: הונגריה הצטרפה לצד גרמניה במלחמה נגד בריה"מ, ימים ספורים לאחר שנפתחה החזית ביניהן. שיתוף פעולה זה בא לקצו ב-11 באוקטובר 1944, כשהעוצר הורטי חתם על הסכם שביתת נשק עם מוסקווא,<sup>4</sup> והודיע על כך בשידור ברדיו ההונגרי ב-15 באוקטובר. בו ביום הוא הודח על-ידי הגרמנים, וסלאשי מונה במקומו (ראו עמוד 16).

### כיצד הושפעו היהודים ממערכת יחסים בינלאומית זו?

**החוק היהודי השלישי.** החוק קובע כי 'הודי' הוא: א. מי שנמנה עם העדה הדתית היהודית. ב. מי שלפחות שניים מהוריו-הוריו נולדו כיהודים; אולם לא "יחשב יהודי מי שנולד כנוצרי ושני הוריו היו נוצרים בעת נישואיהם. עוד נקבע, שלא-יהודי העובר לדת היהודית "יחשב ליהודי לעולם, גם אם חזר לנצרות. הוראה זו נועדה להרתיע מעקיפת החוק בדרך של קבלת היהדות כדי להינשא לבני זוג יהודים.

- 1941 – נחקק **החוק היהודי השלישי** (אושר ביוני, נכנס לתוקף באוגוסט) – החוק להגנת הגזע. חוק זה דמה לחוקי נירנברג שנחקקו בגרמניה ב-1935, והוא הגדיר מחדש מיהו יהודי: ההגדרה התייחסה להשתייכות דתית מחד גיסא וגניאולוגית מאידך גיסא. כפי שכבר ציינו לעיל, הגדרות אלה הוסיפו למנינם של יהודי הונגריה (כ-725,000 ב-1941) עוד כ-150,000 נפש. הוראות החוק היו חמורות אף מאלה שהונהגו בגרמניה, ולמעשה נתנו הכשר חוקי להפרדת היהודים משאר האוכלוסייה.
- יולי-אוגוסט 1941 – כ-18,000 'זרים' (כינוי לחסרי האזרחות ההונגרית; בפועל, הכוונה היתה בעיקר ליהודים) נתפסו בידי השלטונות ונשלחו למקום ליד קמֶיֶץ-פודוֹלְסְקִי; שם נרצחו כולם, בידי יחידות אס.אס. ועמהם יהודים מגליציה, בני המקום.
- ינואר-פברואר 1942 – יותר מ-1,000 יהודים נרצחו בנובי-סאד (Novi Sad) ובמקומות אחרים בְּדֵלוֹוִיֶדֶק (Délvidék) – האזור שנלקח מיוגוסלביה עם כיבושה וחלוקתה, ונמסר להונגריה באפריל 1941). הרצח בוצע בידי יחידות צבא ז'נדרמריה הונגריות.

**מיקלוש קאלאי** – (1887-1967). ראש ממשלת הונגריה מ-9 במרס 1942 עד 19 במרס 1944, יום הכיבוש הגרמני. עד אז שימש במשרות בכירות בממשלות שונות. בעת כהונתו כראש ממשלה ננקטו אמנם כמה צעדים נגד היהודים, אך הוא התנגד בהצלחה ללחצי הרייך השלישי על הונגריה "לפתור" את "בעיית היהודים" שלה. לאחר ניסיונה של איטליה ב-1943 להינתק מהגרמנים, ניסה קאלאי למצוא דרך מכובדת לצאת מהמלחמה. לאחר הכיבוש הגרמני מצא קאלאי מקלט בנציגות תורכיה, אך לאחר השתלטות 'צלב החץ' (ראו להלן) גורש למחנה מאוטהאוזן. אחרי שחרור המחנה עבר לרומא ואח"כ לניו-יורק.

על אף כל ההגבלות והטרגדיות שתוארו לעיל, יש לציין כי בשנים 1942-1943 – אשר במהלכן גורשו יהודי הארצות השכנות, בעיקר יהודי סלובקיה ופולין, למחנות השמדה – נהנו יהודי הונגריה משקט וביטחון יחסיים תחת שלטונו של העוצר מיקלוש הורטי. ביטחונם של יהודי הונגריה גבר בעיקר נוכח הידיעות על ניסיונותיו של ראש ממשלת הונגריה, **מיקלוש קאלאי**, לנהל משא ומתן חשאי עם בעלות הברית המערביות ולנתק את הברית ההדוקה עם גרמניה. ממשלתו דחתה בעקביות את הדרישות החוזרות ונשנות של הגרמנים

4. הורטי חתם על הסכם שביתת הנשק לאחר שתי תמורות מרכזיות במלחמה: האחת, פרישתה של רומניה מן ה'חציר' וחבירתה לבעלות הברית נגד גרמניה ב-23 באוגוסט 1944; השנייה – העובדה כי במחצית אוקטובר כבר חצה 'הצבא האדום' את גבול רומניה בדרכו להונגריה.

לנהוג כשאר הארצות הכפופות לגרמניה ולהחיל את 'הפתרון הסופי' על יהודי הונגריה. פליטים יהודים רבים משטחי הכיבוש הנאצי (כ-50,000) ברחו אליה וקיוו למצוא בה מפלט.

## T. גורל יהודי הונגריה עם הכיבוש הגרמני, 19 במרס 1944

הכיבוש הנאצי וכל הצעדים החריפים שננקטו בעקבותיו נגד היהודים התרחשו במהירות ובהפתעה גמורה.

**היודנראט המרכזי בהונגריה.**  
שמואל שטרן (ע"צ לעיל) היה ראש היודנראט בבודפשט עד סוף אוקטובר 1944, אז נאלץ להסתתר. שטרן שקד על ענייני היהודים, ונקט בקו לגליסטי ופורמליסטי במגעיו עם הגרמנים ועם עושי-דבריהם ההונגרים.

- ב-21 במרס 1944 הוקם **היודנראט המרכזי בהונגריה**, ובראשו הועמד שמואל (שמו) שטרן.
- נאסר על היהודים לנסוע ברכבת; הוחרמו מכשירי הטלפון ומקלטי הרדיו של היהודים;
- 5 באפריל 1944 – החל מתאריך זה חויבו כל היהודים לשאת את הטלאי הצהוב, ובעקבות זאת החלו הפקעות והחרמות של בתי עסק של יהודים, מפעלי תעשייה, מוסדות כספיים ומשרדים וכן דברי ערך אישיים.
- 15 באפריל 1944 – כמה מהאנטישמים הבולטים בהונגריה, ובראשם לסלו אנדרה, הקימו את 'המכון היהודי לחקר בעיית היהודים'. המכון פעל בבודפשט, קיבל ייעוץ והדרכה מהאס.אס. והפיץ עיתון אנטישמי בנוסח **דר שטירמר**.

### הקמת גטאות כשלב בגירוש יהודי הונגריה, החל מאפריל 1944

- 28 באפריל 1944 – הופץ חוזר למפקדי המחוזות של הז'נדרמריה, מפקדות המשטרה ומספר גדול של ראשי ערים, בדבר "טיהור הארץ מן היהודים". החוזר סומן כסודי ביותר.

### הגטאות בערי השדה

**אדולף אייכמן** (1906-1962). איש מרכזי בארגון 'הפתרון הסופי' של 'שאלת היהודים'. ב-1932 הצטרף למפלגה הנאצית האוסטרית ואחרי כן לאס.אס. ב-1935 החל לעבוד במחלקה היהודית של האס.ד.ה. ומאז ראה את "יעודו במחקר ובטיפול ב'שאלת היהודים' ברייך השלישי. סמכותו התבססה בהדרגה, ועם התפתחות המלחמה וגיבוש תפיסת 'הפתרון הסופי' היה אייכמן לאדם שמשרדו יצאו ההוראות שבהן נקבעו זמני השילוח של היהודים למחנות ההשמדה בפולין, מקומות היציאה, מספר המשלוחים ועוד. רק בארץ אחת, **הונגריה**, ניהל אייכמן את השילוח בעצמו, תוך שיתוף-פעולה עם הרשויות ההונגריות. ב-1961 הועמד אייכמן למשפט בישראל ונידון למוות.

- 4 באפריל 1944 – החל תהליך הקמת הגטאות בערי השדה, תוך כדי שיתוף פעולה הדוק בין הרשויות ההונגריות לבין יחידת האינזצקומנדו של **אדולף אייכמן**.
- 28 באפריל 1944 – פורסם הצו בדבר מעבר היהודים לגטאות; גירושם של יהודי קרפטורוס לגטאות הוקדם ונערך במפתיע ובאכזריות ב-16 באפריל (א' של פסח).
- באזורים הכפריים האחרים נצטוו היהודים בדרך כלל להתרכז בבתי הכנסת או במרכזי הקהילות, וכעבור כמה ימים הועברו לגטאות שבערי המחוז. בכמה ערים הוקמו הגטאות בשכונה היהודית, באחרות – בבתי-חרושת נטושים או במפעלים לייצור לבנים. בכמה מקומות נצטוו

היהודים "לחנות" ביער סמוך, תחת כיפת השמים. הגטאות היו סגורים ומסוגרים. שמרו עליהם הן שוטרים מקומיים והן ז'נדרמים שהובאו ממקומות אחרים בהונגריה, ואלה ערכו חיפושים אכזריים, גם תוך עינויים, אחר "עושר מוסתר".

- הנהגת הגטאות היתה בידי 'יודנראטים' (מועצות יהודים; Zsidó Tanács) שהיו לרוב מורכבים מהמנהיגים המסורתיים של הקהילות. שלטונות הונגריה דאגו לניתוקם של היהודים, ועל כן מועצות היהודים בערי השדה היו מנותקות מן היודנראט בבודפשט.
- הגטאות התקיימו זמן קצר בלבד, שבועיים עד שלושה שבועות. נוסף על סבלם מתנאים איומים, ובכללם מחוסר מזון ומתנאי תברואה ירודים, סבלו היהודים, בעיקר אותם שנחשבו לאמידים, מיחס קשה מצד המשטרה והז'נדרמריה.

### **עדנה בן-עמי, שהיתה ילדה בת 8 עם הכיבוש הנאצי, מתארת את אוירת הגטו באחת מערי השדה, ובהמשך את הגירוש:**

קודם כל קיבנא את פנינו ג'ר ת'ל. המקום שתמ'ד הכרתי אותו רק כמקום עליז למשחקים, הפך למפחיד, מוזר. מאחורי הגדר הצטופפו אנשים. פניס מתוחות וצינייט מפוחזות הביטו עלינו. כל הפניס היו מוכרות אבל מוזרות בעת ובעונה אחת. כשנכנסנו דרך השער שפתחו למאננו השוארים, הרגשתי כאילו המקום שואב אותי אליו, אוסר אותי בעבותות חזקים, וכבר לא הייתי חופשייה לנוע. הרגשתי מבלי שיגידו לי בהירור, שמכאן אין דרך חזרה... להפתעתי שמעתי שמקום זה נקרא "גטו". לא הבנתי את פירוש השם, אבל הצורה שביטאו אותו המבוגרים לא אודעה אותי לחבה את השם. חמקתי בשקט מהאולם הגדול והתחלתי לשוטט בחצר. בכל מקום נראו אנשים מתגודדים בקבוצות קטנות, מדברים בקול חלש, ועל פניהם ענן של דאגה ...

[חבר שהיכרתי, ילד כבן עשר] סיפר לי כמה מסובות הגטו. כך למדתי הראשונה שכל האנשים [סביבי] צגבו את כל רכושם, את בתיהם, והורשו לקחת עמם רק דברים הכרחיים. את כל היתר פשוט לקחו מהם ... ובמכות ניסו להוציאו מהם וידוי, לאן העלימו תכשיטים או זהב ...

הימים עברו בגטו למאט, כל יום ומנת הכאב והפחד שלו. כל בוקר התעוררנו לקול צעקות ... והדרך בלל הרחתי מאולם השינה. ... הימים היינו בלמים, ... השתדלנו לחמוק מציני המבוגרים, למצוא את אלמנו הפרטי ... היינו גנבים ושוטרים, גבירות שמבקרות אחת אצל חברתה ...

... הייתי בגטו, כשבוקר אחד התעוררתי לקול רעש מוזר. לא היה זה קול צעקת הכאב שהורגלתי להתעורר למנגינתה הנוראה, אלא כאילו אלפי רגליים רצו לידי בקרב מטורף. כשפקחתי את עיניי, ראיתי מסביבי את בלם התנועה. בלם ארצו חבילות, בלם מיהרו למקום כלשהו. הלכתי אחרי בלם. לא ידעתי מה קרה, אבל כבר למדתי בשהותי הקצרה בגטו, שאין לצפות שיסבירו לי דבר, אני חיבת לעשות מה שבלם עושים. בחוץ, בחצר הגדולה, מצאתי את רוב תושבי הגטו. כשהגעתי

ונצמתי, זכיתי למכה על גבי כי לא הוצרכתי מספיק. בלעתי את המצאות שצמדו לפרוץ מציניי ושאלתי לפשר התבנסות זו ... "הבוקים את מטענינו כי מצהירים אותנו מכאן לעיר יותר גדולה. עוד לא יודעים לאן, אבל כאן לא יישאר אף אחד" [ענה לי ידידי]. הביקת החפצים נארכה באיטיות. הצינוראים לא מיהרו, היה להם כל הזמן שהצלם. שעות עברו והבוקים היו עוד רחוקים מאתנו. עד שזה זל לא האו לפינו לא אוכל לא מיס. כמה אנשים התעלפו, ואף אחד לא מצא עוד להתקרה למקום נפילתם, כדי לעזור. רק מחשבה אחת הטרדיה אותנו:

כמה זמן עוד?

סוף סוף הגיעו אליי הבוקים ... זינדרס פנה לחברו: "ניקח לעצמנו שאלנו את ההגדה הנה ... וזו כמה דברים מהימים יותר. היא כבר לא תצדק להסו". המילים, כמו אלפי מחטים מורעלים, חדרו לתודעתי. מה הכוונה? למה לא אנצדק להגדיי? מה אם כן אלגש?



שלט הגבלה בכניסה לגטו באחת מערי השדה בהונגריה. לשון השלט: רובע יהודי. לנוצרים אסור להיכנס. (בלה"ג 16056)

אחרי שעות של ציפיה, הטור הצלוב יצא לבדק. הראש מושפל עברנו ברחובות הציר. אף אחד מאתנו לא רצה לראות את הרחובות שצברנו בהם. אנשים רבים צמדו בצדי הדרך: לפי הרגליים הרבות שראינו, הם צמדו על המדצרות. האבן הראשונה נצדקה ממקום כלשהו. היה זה סימן שהצליק את אש השנאה. מילות גנאי, אבנים, ירקות רקובים התצופפו באוויר ... כמו גן צדן נראתה הצינינו תחנת הרכבת. כבר לא היה חשוב כלום, רק למצוא מסתור מהשנאה היוקרת ברחוב. כבר לא היה חשוב מה, הציקר להפסיק את הציפיה הנוראה הזו.

עדותה המלאה של עדנה בן עמי (1980) נמצאת בארכיון משואה, קיבוץ תל-יצחק.



## הגטו בבודפשט

### הצעדים שקדמו להקמת הגטו:

- 17 ביוני 1944 – הותר ליהודי בודפשט להתגורר רק בבניינים מיוחדים המצוינים בכוכב צהוב. דיירי הבתים המסומנים הורשו לצאת מהבית לשעתיים בלבד לשם קניית מצרכים, בין השעות 11:00 עד 13:00.



חנות בבעלות יהודית מסומנת במגן-דוד, בודפשט 1944 (בלה"ג 20531)



הובלת חפצים של יהודים בדרך לגטו, בודפשט 1944 (יד ושם FA-58/20)

- 15 באוקטובר 1944 – יום עלייתו של **פרנץ סלאשי**, איש מפלגת **צלב החץ** לשלטון (בעקבות ניסיון הנפל של הורטי לחלץ את ארצו מן המלחמה). על היהודים נאסר לצאת מבתיהם בבודפשט במשך שבוע ימים. כך באה אל קצה תקופת הביטחון היחסי, רוויית החרדה, של יהודי בודפשט.

- 21 באוקטובר 1944 – גיוס אלפי יהודים והובלתם אל מחוץ לעיר על מנת לבנות ביצורים לעיר בודפשט.

- ראשית נובמבר – החל גירוש היהודים מהבירה באמצעות 'צעדות המוות' לכיוון וינה. אלפי יהודים, בעיקר נשים, נשלחו ברגל עד סמוך לגבול הרייך, כדי לבנות ביצורים להגנת וינה. גזירת הגיוס לעבודות הכפייה חלה על גברים מבני 16 עד 60 ועל נשים בנות 18 עד 40. הטרור כלפי היהודים שלט בכל, וכנופיות חמושות של אנשי 'צלב החץ' שוטטו ברחובות ובזזו ורצחו יהודים. רבים מהקרבתנות נלקחו לחופי הדנובה ונורו אל הנהר.

**פרנץ סלאשי** (1897-1946). מדינאי פאשיסטי הונגרי. ב-15 באוקטובר 1944 תפס את השלטון בעזרת הגרמנים, לאחר הדחתו של הורטי. כבר ב-1937 הקים את המפלגה הפאשיסטית 'צלב החץ', שאחת הנקודות במצע האידיאולוגי הגזעני שלה היתה: "ההונגריזם קובע שהיהדות איננה דת אלא גזע, היהודים מהווים גזע זר שדבר אין לו עם המאדיארים, הם לא הביאו מעולם כל קורבן בשביל הכלל ההונגרי, ועל כן אין להם זכות לחיות בתוכו. ההונגריזם אינו גורס אנטישמיות או אנטי-יהדות אלא א-שמיות, כלומר חסינות בפני היהודים" (**פנקס הקהילות-הונגריה**, עמ' 81).

לאחר המלחמה נתפס סלאשי בידי האמריקנים, הוסגר להונגריה ונידון למוות. הוא הוצא להורג ב-12 במרס 1946.





בודפשט, יהודי בגטו. מתחת לתצלום המקורי כתוב: "ללא קורת גג" והכוונה למחסור בדיור בגטו (יד ושם FA-58-24)



ריכוז יהודים בבודפשט לקראת גירושם לכיוון וינה, בעקבות גזירת הגיוס לעבודות הכפייה (בלה"ג 16121)

- 12 בנובמבר 1944 – הממשלה מורה על הקמת 'הבתים המוגנים' עבור בעלי כתבי חסות יהודים מנציגויות זרות. על היהודים הוטל לעבור אליהם עד ה-15 בנובמבר.
- 29 בנובמבר 1944 – הוחל בהקמת הגטו באזור המזרחי של הבירה (פשט) שהיה מאוכלס ברובו ביהודים (רובע VII בעיר), ליד בית הכנסת ברחוב דוהָנֵי (Dohány).<sup>5</sup> התושבים הלא־יהודים באזור זה נצטוו לעוזבו. שערי הגטו נסגרו ב-10 בדצמבר, ונכלאו בו קרוב ל-70,000 יהודים.

**בתים מוגנים.** אחרי כינון ממשלת סלאשי, החליטה הממשלה החדשה, על מנת לפקח על מספר תעודות החסות שמנפיקות הנציגויות הזרות, לרכז את בעלי החסות הניטרליות בבתים מיוחדים. כך הוקמו 'הבתים המוגנים', שכונו גם: 'הגטו הבינלאומי'. בדרך־כלל היה קשה לשכנע יהודים לעבור לשם. קדמה להוראה להקים פגישה בין שר החוץ ונציגי הציריות הניטרליות אשר הבטיחו לשר לדאוג להגירת כל "היהודים המוגנים ... בהקדם". כל הבתים המוגנים היו והמשיכו להיות בתים מסומנים בכוכב צהוב. הם היו מרוכזים ברובע החמישי. למרות הכינוי 'מוגנים', בתים אלה היו מופקרים להשתוללות אנשי 'צלב החץ' ויהודים רבים גורשו מהם ואף נרצחו. הצפיפות בבתים היתה מחרידה.

5. פרסום ההוראה על הקמת גטו בבודפשט נעשתה בפקודתו של שר הפנים ההונגרי, ואינה גאבור.

- 17-18 בינואר 1945 – שחרור החלק המזרחי של העיר (פשט) על-ידי הצבא הסובייטי, כחודש וחצי לאחר הקמת הגטו (שחרור הבירה כולה הושלם ב-13 בפברואר). במהלך תקופה זו מתו אלפים במחלות, ברעב ובקור.<sup>6</sup>

### הגירושים למחנות אושוויץ וטרסהוף

העלאת היהודים לרכבות וגירושם התנהלו לפי סדר קדימות גיאוגרפי: בגלל ההתקדמות המהירה של כוחות ברית-המועצות, גמרו אומר הגרמנים וההונגרים "לטהר את הארץ מיהודיה" במהירות הבזק: בתחילה חוסלו היהודים בקרפטורוס; אחר-כך בא תורם של יהודי טרנסילבניה הצפונית; לאחר מכן יהודי צפון הונגריה, דרומה ולבסוף מערבה.

- 15 במאי 1944 – נערך שילוח ראשון של יהודים מהונגריה לאושוויץ; שילוח זה נוהל על-ידי הז'נדרמריה ההונגרית.
- מ-15 במאי עד ה-9 ביולי 1944 – עזבו את הונגריה 147 רכבות של קרונות משא נעולים הרמטית, ובהם 434,351 יהודים.<sup>7</sup> הם נאספו ברובם מערי השדה, מ-55 גטאות ומקומות ריכוז גדולים, במשך כשמונה שבועות בלבד.<sup>8</sup> רוב יהודי הונגריה נרצחו בתאי הגזים בבירקנאו סמוך מאוד למועד הגעתם למחנה.
- מחצית יוני 1944 – כמה משלוחים של מגורשים, ובהם כ-15,011 יהודים מכל חלקי הונגריה, הופנו לטרסהוף.
- 7 ביולי 1944 – הורטי הפסיק את הגירושים, משיקולי מדניות חוץ (אך העוסקים במלאכה המשיכו בה עוד יומיים, וחיסלו את קהילות היהודים במערב הונגריה, סמוך לבירה) והונגריה כולה הוכרזה כ-"יודנריין" (=נקייה מיהודים), פרט לבודפשט.

6. עוד כ-13,600 מתו עקב תת-תזונה לאחר השחרור.

7. המספר 434,351 יהודים כלול בדין וחשבון של פֶרְנַנְדו, ולעומת זאת דיווח המיוספה כוח הגרמני בהונגריה, אדמונד וֶזְנֶמֶיר, שמספר המגורשים היה 437,402, כלומר גבוה יותר.

8. קצב הגירושים מערי השדה היה מהיר מאוד, עד כי מפקד מחנה אושוויץ-בירקנאו, רודולף הס, בא לבודפשט לברר עם אייכמן למה הוא שולח לו יותר יהודים משניתן להשמיד מדי יום. אייכמן התעקש שיש להיחפז, ולבסוף סוכם ביניהם כי הרכבות תישלחנה לסירוגין, ביום אחד – 2 רכבות, ולמחרתו – 3.

**מחנה אושוויץ.** מחנה ריכוז והשמדה (בעל מחנות משנה רבים), הגדול מבין כ-2,000 מחנות הריכוז ומחנות העבודה של הנאצים, והמחנה הגדול ביותר למטרות השמדת העם היהודי באמצעות המתה בגזים. משלוחי אסירים למחנה החלו ביוני 1940. השמדה בגז החלה באושוויץ-בירקנאו בספטמבר 1941. מספר היהודים שנרצחו בתאי הגזים של בירקנאו נאמד בכמיליון וחצי, גברים, נשים וטף. רבים נוספים מתו כתוצאה מן התנאים האכזריים במחנה.

**מחנה טרסהוף.** מחנה ריכוז ליד וינה. במחצית השנייה של חודש יוני 1944 הובאו לטרסהוף כ-15,011 יהודים מכל חלקי הונגריה (מן הגטאות באיה, דברצן, סגד וסולנוק). רובם, ובכללם ילדים וזקנים, שרדו במלחמה, תוך שהם מועסקים בתעשייה ובחקלאות. העברתם של היהודים ההם לטרסהוף נעשתה בעקבות הסכם בין מנהיגי 'ועדת העזרה וההצלה בבודפשט' (להלן) לבין אדולף אייכמן (לעיל). על-פי ההסכם, אמורה היתה ה'ועדה' לשלם לנאצים חמישה מיליוני פרנקים שווייציים. ההסכם התבסס על הצעתו של אייכמן ב-14 ביוני "להקפיא" באוסטריה 30,000 מיהודי הונגריה (כלומר להחזיקם בחיים) כאתר לרצון טוב מצדו, וזאת בעקבות שליחותו של יואל ברנד לאיסטנבול, בעניין "סחורה תמורת דם" (ראו בהמשך).

## מספר הנספים בשואה מקרב יהודי הונגריה<sup>9</sup>

במלחמת העולם השנייה נספו כ-564,500 מיהודי הונגריה.

- כ-63,000 נספו לפני הכיבוש הנאצי.
- מתוך 501,500 הנספים בימי הכיבוש היו כ-267,800 יהודים תושבי הונגריה שבגבולות 'הונגריה האתנית', וכ-233,700 מן החבלים שסופחו להונגריה מצ'כוסלובקיה, מרומניה ומיוגוסלביה.

9. הנתונים המובאים כאן לקוחים מתוך **האנציקלופדיה של השואה**, ערך "הונגריה": ראו נתונים נוספים ומפורטים בעניין זה אצל בראהאם וקצבורג (עורכים), **תולדות השואה – הונגריה (1992)**, פרק 14: "אבידות יהדות הונגריה: הערכה מסכמת", עמ' 388-393; צבי ארז, "שואת יהדות הונגריה – אומדן האבידות", **ילקוט מורשת** (57), 1994, עמ' 43-60. למחקרים אלה מגבלות מובנות על רקע הקושי להגיע לאומדן מדויק, וסביר להניח שמספר הנספים היה גבוה יותר. **את המספר המדויק לעולם לא נדע.**

## תגובת יהודי הונגריה להחמרה הקיצונית במצבם ולידיעות על ההשמדה

### הנחיה לתלמידים

בחלק זה נעמיד במרכז הדיון ארבע שאלות:

1. איזה מידע התקבל בקרב יהודי הונגריה אודות המדיניות הנאצית כלפי יהודי אירופה?
2. כיצד הבינו יהודי הונגריה את המידע הזה?
3. כיצד נסביר את הפער בין הידיעה לבין ה'הבנה' בסוגייה זו?<sup>10</sup>
4. אילו פעולות נקטו גורמים שונים בהונגריה (ראשי הקהילה, נציגים דיפלומטיים ועוד) נוכח ההחמרה במצבם?

לפניכם סקירה קצרה ובה היגדים המציעים תשובות לשאלות אלה, ולו באופן חלקי. ההיגדים מבוססים על מחקרים של היסטוריונים ועל עדויות ניצולים. מיד אחריהם (בעמודים 28 עד 30) מופיעים קטעים מעדויותיהם של מי שהיו חברי תנועות-נוער בהונגריה באותה תקופה. קראו את ההיגדים ואת העדויות והשלימו את הטבלה הבאה:

**בעמודה הימנית** העתיקו בסך-הכול שמונה היגדים – שניים לכל שאלה – אותם תבחרו מבין כלל ההיגדים המתייחסים לאותה שאלה.

**בעמודה השמאלית** העתיקו מול כל היגד משפט אחד או שניים מתוך קטעי העדויות שבהמשך, המאשרים או תומכים בהיגדים אלה.

**השלימו את החסר** באמצעות תחקיר בספרייה, על-פי הביבליוגרפיה שבסוף החוברת: אתרו תעודות ועדויות העשויות לתמוך בהיגדים הללו, בעיקר באלה שלא נמצאו להם תימוכין במקורות הכלולים בפרק זה.

10. חשוב להדגיש כאן כי סוגיית הפער בין ידיעת העובדות בנוגע להשמדה לבין הפרשנות שניתנה להן היא סוגייה אופיינית לכל קהילות היהודים שהיו תחת האיום הנאצי, למעט מקרים יוצאי דופן. הקושי לתפוס ולהבין את המציאות כהווייתה לא היה אפוא נחלתה של יהדות הונגריה בלבד.

1. איזה מידע התקבל בקרב יהודי הונגריה אודות המדיניות הנאצית כלפי יהודי אירופה?

היגדים נבחרים (מתוך הסקירה בעמ' 22)	תימוכין (מתוך העדויות בעמ' 28-30)

2. כיצד הבינו יהודי הונגריה את המידע הזה?

היגדים נבחרים (מתוך הסקירה בעמ' 22-23)	תימוכין (מתוך העדויות בעמ' 28-30)

3. כיצד נסביר את הפער בין ה'ידיעה' לבין ה'הבנה' בסוגייה זו?

היגדים נבחרים (מתוך הסקירה בעמ' 23)	תימוכין (מתוך העדויות בעמ' 28-30)

4. אילו פעולות נקטו גורמים שונים בהונגריה נוכח ההחמרה במצבם?

היגדים נבחרים (מתוך הסקירה בעמ' 23-24)	תימוכין (מתוך העדויות בעמ' 28-30)

## 1. איזה מידע התקבל בקרב יהודי הונגריה אודות המדיניות הנאצית כלפי יהודי אירופה?

- אלפי פליטים נוספים, שהגיעו בעקבות החיסול הסופי של הגטאות בפולין (1942–1943), שבו וסיפרו בפרטי פרטים, במפגשים שונים עם יהודי הונגריה, על ההשמדה ההמונית בפולין. כל הפליטים טענו שעל יהודי הונגריה להתכונן לגטואיזציה, לגירוש ולהשמדה ולא הבינו מדוע אינם שועים לאזהרותיהם.
- מנהיגי הקהילה היהודית בבודפשט, וכן ראשי התנועה הציונית, ידעו כבר בראשית 1944 על החיסולים

**הפרוטוקולים של אושוויץ.** שני דינים וחשבונות מפורטים על רצח במחנה אושוויץ, שהתבססו על מידע מפורט שמסרו ארבעה אסירים שנמלטו מן המחנה באביב 1944 – **אלפרד וצ'ר; רודולף ורבה; ארנסט רוזין; צ'סלב מורדוביץ.**

הדו"ח הראשון הוכן בברטיסלבה שבסלובקיה על-ידי נציגי 'מרכז היהודים' שם בעקבות סיפוריהם של שני אסירים שנמלטו ב-7 באפריל. בפרוטוקולים היתה כלולה בין השאר אזהרה, כי נעשות הכנות לרצוח כ-800,000 יהודים מהונגריה ו-3,000 יהודים מצ'כיה, שכבר הובאו למחנה.

דו"ח נוסף מסרו עוד שני נמלטים שברחו מאושוויץ ב-27 במאי 1944. בין השאר סיפרו על רציחתם של כ-3,000 יהודים מיוון, וכן על התחלת רציחתם של יהודים מהונגריה. הניסיונות להבריח את הפרוטוקולים אל מחוץ לסלובקיה היו כרוכים בקשיים.

רק ב-16 במאי 1944 הצליחה העברת מסר ליצחק שטרנבוך, נציג 'ועד ההצלה של אגודת הרבנים בארצות הברית' בשוויץ. ב-28 באפריל 1944, בעת ביקורו של קסטנר ('ע"ע) בברטיסלבה, הוא קיבל לידי את הדו"ח הראשון. באמצע מאי קיבל גם מנהיג האורתודוקסים בבודפשט עותק ממנו. רק ב-18 ביוני 1944 שידר שירות השידור הבריטי ב'י.בי.סי'. כמה פרטים מתוך הפרוטוקולים, ורק אז התבררה לעולם החופשי מהותו האמיתית של מחנה אושוויץ.

המתבצעים ב'פלוגות העבודה', וזאת מפי בני הקהילה שהצליחו לברוח משם ולחזור להונגריה.

- במאי-יוני 1944 כבר ידעה ההנהגה היהודית בבודפשט על פעולות רצח ההמונים באושוויץ, בעקבות 'הפרוטוקולים של אושוויץ', אשר הועברו אליהם דרך ההנהגה היהודית בסלובקיה. הפרוטוקולים הגיעו לידיהם עוד לפני שהתפרסמו במערב.

- פולופ (פנחס) פרוידיגר, מנהיג האורתודוקסים בבודפשט, אשר קיבל לידי עותק מן הפרוטוקולים, בתוספת אזהרה מפורשת כי הנאצים עומדים לפתוח בהשמדת יהודי הונגריה, העביר את המידע לידי היודנראט המרכזי של יהודי הונגריה בבודפשט, לידי השגריר של האפיפיור ולידי עוצר הונגריה, מיקלוש הורטי.<sup>11</sup>

## 2. כיצד הבינו יהודי הונגריה את המידע הזה?

- סיפוריהם של הפליטים מפולין, רבים מהם חברי תנועות-נוער, נתקבלו באי-אמון מוחלט. מרבית יהודי הונגריה סירבו לקבל את העדויות על גורל יהודי אירופה כמציאות, המזומנת גם להם.
- תחושת סכנה מיידית לא הורגשה בחודשים פברואר-מרס 1944, גם לא בין חברי המחתרת החלוצית בהונגריה.

11. זאת על-פי עדותו של פרוידיגר במשפט אייכמן, וכן כמצוין בספריהם של שני היסטוריונים הונגרים – Lévai Jenő ו-Munkácsi Erno – שנכתבו מיד אחרי המלחמה ולא תורגמו.

### 3. כיצד נסביר את הפער בין ה'ידיעה' לבין ה'הבנה' בסוגייה זו?

- מדיניותו של ראש הממשלה ההונגרית, מיקלוש קאלאי (ע"ע), תרמה לכך שמנהיגי היהודים בהונגריה תלו את תקוותיהם בשלטון השמרני-האריסטוקרטי, בהיותם בטוחים בכך שהונגריה, החברה ב'ציר', תשמור על ריבונותה עד הסוף.

**ר'ז'ה ישראל קסטנר** – (1906-1957). עיתונאי, עורך-דין ומנהיג ציוני. החל מ-1940 היה פעיל בתנועת העבודה הציונית בבודפשט. בראשית 1943 נהיה מזכיר של 'ועדת העזרה וההצלה בבודפשט' (ע"ע) של התנועה הציונית שבראשה עמד אוטו קומוי (ע"ע):

לאחר שיצא יואל ברנד לשליחותו באיסטנבול, היה קסטנר האישייה הדינמית בוועדה ובעל קשרים ענפים עם הנהגת הקהילה בסלובקיה ועם קבוצת השליחים הארץ-ישראלים באיסטנבול. יחד עם יואל ברנד, ערך מספר ניסיונות להציל את יהודי הונגריה באמצעות משא ומתן עם הנאצים.

בסופו של דבר עלה בידו להציל 1,684 יהודים שנשלחו בסוף יוני 1944 ברכבת לשוויץ. לאחר המלחמה סייע קסטנר בעדותו לכמה מן הנאשמים הנאצים במשפטי נירנברג. ב-1955 הועמד קסטנר למשפט בישראל והואשם באי-אזהרת יהודי הונגריה במועד ובשיתוף-פעולה עם הנאצים.

ב-1958 זוכה מרוב האשמות, לאחר סערה ציבורית גדולה. עשרה חודשים לפני כן, נרצח בידי לאומנים יהודים קיצונים. דמותו הטראגית של קסטנר היתה נושא לספרים ולמחזות, ופועלו בהונגריה שנוי במחלוקת עד היום.

- באביב 1944 הגיעו חדשות מזהירות מן החזית הרוסית. איש לא הטיל ספק בתבוסת גרמניה. היתה זו רק שאלה של זמן, עניין של שבועות או חדשים, עד השחרור המיוחל.

- מנהיגי הקהילה הניאולוגית השליכו את יהבם על קשריהם עם העוצר הורטי, אשר פעל לפרישה מברית ה'ציר', והאמינו כי הוא יעניק להם את חסותו.
- במרס ובאפריל 1944 שררה בציבור היהודי מבוכה מהולה באופטימיות, שנראתה כנובעת הן מעמדת הממשלה ההונגרית עד אותה תקופה והן מהתקדמות 'הצבא האדום' לעבר הקרפטים.

- נראה כי **ישראל קסטנר** הביא עמו לבודפשט את העותק מן 'הפרוטוקולים של אושוויץ', אך זה לא הובא לידיעת הציבור היהודי בשל מגבלות המשטר (ראו לעיל, עמ' 22).

- היה קושי נפשי עצום לקבל את התיאורים הסופניים, מעצם היותם כאלה.

- בהונגריה של ערב הכיבוש לא ניראו סיבות סבירות להרעה פתאומית; הביטחון המוחלט של הפליטים, שאותו תהליך שהתרחש בכל רחבי אירופה יתרחש גם בהונגריה, היה מבוסס יותר על אינטואיציה מאשר על נימוקים אובייקטיביים.

### 4. אילו פעולות נקטו גורמים שונים בהונגריה, יהודיים ובינלאומיים\*, נוכח ההחמרה במצבם של היהודים?

- בפברואר 1944, לפי הנחיות של נציגי התנועות ההתיישבותיות מארץ-ישראל שישבו באיסטנבול, הוקמה בבודפשט 'ועדת ההגנה', בהרכב שכלל את נציגי כל תנועות-הנוער בהונגריה. אלה העמידו בראש המטה את משה רוזנברג, מנהל 'קרן היסוד'. ועדה זו החלה לפעול מיד.
- עם כניסת הגרמנים ירדו תנועות-הנוער למחתרת והחלו מיד בפעולות מחתריות שונות.

\* מיפוי של הגורמים השונים שפעלו בהונגריה תחת מגבלות הכיבוש הנאצי – ראו בעמוד 30.

- עם כניסת הגרמנים להונגריה היתה ההנהגה היהודית משותקת ואובדת עצות. בשל כך ובשל המגבלות שהוטלו עליה, לא יכלה לצאת בדבר־אזהרה רשמי ופומבי ליהודים.
- חברי תנועות־הנוער ביצעו עשרות שליחויות לערי השדה ליעדים מוכרים ולא־מוכרים, כדי להזהיר את הקהילות על העתיד להתרחש. במהלך שלושה חודשים שקדמו לכיבוש הגרמני יצאו לפחות תשעה שליחים ופקדו כ-31 יישובים; בין 19 במרס לסוף יוני 1944 יצאו לפחות 55 שליחים ל-99 יעדים; מסוף יוני עד דצמבר 1944 יצאו לפחות 18 שליחים ל-29 פלוגות של עבודות כפייה. העדויות המעטות שנותרו על כך מעידות על הצלחת מבצעי־האזהרה.<sup>12</sup>
- אנשי הקהילה חיפשו קשרים עם פקידים הונגרים ונציגי השלטונות. התשובה שקיבלו בחודשיים הראשונים לכיבוש היתה כי ענייני היהודים נתונים מעתה בידי הגרמנים, ולא בידיהם.

**משה (מיקלוש) קראוס** – קראוס היה ראש 'המשרד הארץ־ישראלי' (הסוכנות היהודית) בבודפשט בשנות המלחמה. החל מסתיו 1942 נאלץ לעבוד בשיתוף פעולה הדוק עם הדיפלומט השווייצרי קרל לוץ (ע"ע), מאחר שהוא זה שייצג את האינטרסים של בריטניה בבודפשט, וסייע בהכנת רשימות של יהודים לשם קבלת רישיונות עלייה לארץ־ישראל. הפעולה הליגלית האחרונה של משרד זה היתה הוצאתם של כ-200 ילדים ומלוויהם המבוגרים לארץ־ישראל, לפני כיבושה של הונגריה בידי הגרמנים.

עם הכיבוש עבר קראוס לשגרירות שווייץ, על־פי הזמנתו של לוץ, והמשיך שם בפעילותו. קראוס שיכנע את לוץ לפנות לשלטונות הונגריה, וביקש מהם לאשר את הפעלתם של 7,800 רישיונות העלייה שנמצאו ברשות משרד החוץ הארץ־ישראלי בבודפשט. רישיונות אלה העברו לבודפשט מכל רחבי אירופה על־ידי הסוכנות, לאחר שלא נוצלו, עקב מסע ההשמדה הנאצי. ממשלת הונגריה אישרה בקשה זו של לוץ, והשיגה גם את הסכמתם של ריבנטרופ והיטלר למהלך זה. לשם ארגון ורישום הזכאים לעלייה הוקם משרד של הקונסוליה השווייצרית ('המחלקה לאינטרסים זרים'). **בית זה כונה 'בית הזכוכית', והוא שכן ברחוב ואדאס 29.** כך הוכשרה הקרקע להבאת היהודים ההם בחסות שווייץ; זאת לאחר שאפשרות יציאתם דרך רומניה נחסמה, עם התייצבות רומניה לצד בעלות הברית ב-23 באוגוסט 1944.

#### ● **משה (מיקלוש) קראוס** טיפל

בארגון עלייה לארץ־ישראל באמצעות סרטיפיקטים שהגיעו להונגריה, ישירות אליו. הסידורים הטכניים של העלייה נעשו על־ידיהקונסוליה השווייצרית, ובראשה **קרל לוץ.**

- ראשי הקהילה הניאולוגית בפשט (האזור המזרחי של עיר הבירה) התנגדו לכל פעולה בלתי חוקית. הם טענו נגד המחתרת הציונית, כי אולי תוכל להציל חלק מן היהודים, אבל דרך פעולתה מסכנת את הכלל.

**קרל לוץ** (1895-1975). דיפלומט שווייצרי. ב-1935 היה ראש הקונסוליה השווייצרית בתל־אביב. ב-2 בינואר 1942 הגיע לבודפשט כקונסול כללי, כדי לייצג את האינטרסים של ארה"ב, בריטניה ומדינות אחרות שניתקו את יחסיהן עם הונגריה. החל מסתיו 1942 החל לעבוד בשיתוף פעולה עם מנהל 'המשרד הארץ־ישראלי', משה קראוס (ע"ע) בכל הנוגע להעלאת יהודים לארץ־ישראל. שיתוף הפעולה ביניהם למען יהודי הונגריה הלך והתהדק לאחר הכיבוש הגרמני. כתבי החסות שהוציא לוץ עבור יהודים מהונגריה במסגרת 'דרכונים קולקטיביים' הקיפו בסופו של דבר כ-50,000 יהודים (כתוצאה מהפירוש הנרחב שניתן ל-7,800 הדרכונים; כל אחד מן המחזיקים בהם רשאי היה לצרף בני משפחה). הרעיון הכשיר את הדרך לפעולתם של גורמים נוספים, יהודיים ובינלאומיים, לפעול באותה השיטה.

גם בעת 'צעדות המוות' לאוסטריה התערב לוץ למען יהודים רבים. לוץ סירב לעזוב את העיר עם התהדקות המצור על בודפשט, וניסה למנוע את הפגיעה ב'בתים המוגנים'. שלושה חודשים חיו הוא ורעייתו בתנאים קשים במרתף יחד עם פליטים יהודים, והצליח לחמוק מהסובייטים שחיפשו אותו. ממשלת שווייץ התנגדה לפועלו של לוץ ופיטרה אותו ממשרתו לאחר המלחמה. ב-1965 הוענק לו התואר "חסיד אומות העולם".

12. הנתונים מבוססים על סקירה מעמיקה שערך דוד גור, ואשר פורטה ב-13 דפי מידע בדצמבר 2003. החומר שמור בארכיון משואה.



● בית־הילדים הראשון לילדים יהודים יתומים הוקם בתקופת הרגיעה, בקיץ, ביוזמה ובחסות 'הצלב האדום הבינלאומי'. ראש מחלקה A מטעם הצא"ב, אוטו קומוי, נתן את החסות ליוזמה ולפעילות זו. המחלקה הוקמה ב-7 בספטמבר 1944 על־ידי פרידריך בורן, נציג הצא"ב בהונגריה.



בית הזכוכית בודפשט 1944 (בלה"ג 3716)

**הצלב האדום הבינלאומי (צא"ב).** ארגון הומניטרי לא־ממשלתי בינלאומי (נוסד ב-1863 בז'נבה), מורכב מאזרחי שווייץ בלבד, וקשורות בו אגודות ארציות ברוב מדינות העולם. בעת מלחמת העולם השנייה, היו נציגי הצא"ב עדי ראייה לגירושים רק לעתים נדירות: פרט לשני ביקורים בשנת 1940 וב-1941 אצל אזרחים הולנדים שהיו עצירים בבוכנוולד, וביקור בגטו טרזינשטט ב-1944 (ביקור שהאס.אס. ארגן בקפידה רבה ולמטרות תעמולה), לא נכנסו נציגי הארגון למחנות הריכוז או ההשמדה כמעט עד סוף המלחמה, מתוך עמדה נייטרלית שהחליטו לנקוט, לפיה עניין היהודים הוא בתחום סמכותה של כל מדינה ומדינה. נציג הצא"ב בהונגריה, החל מאמצע חודש מאי, היה פרידריך בורן (ע"ע).

**אוטו קומוי (Ottó Komoly), נתן קאן, (1892-1945)** – מנהיג יהודי ציוני פעיל בהונגריה. בסוף 1940 נבחר לסגן יו"ר הפדרציה הציונית בהונגריה. היה יו"ר ועדת העזרה וההצלה (ע"ע). אחרי הכיבוש ריכז קומוי מאמצים בשכנוע הגורמים המתונים בהנהגה ההונגרית להגן על יהודי הונגריה. בספטמבר 1944 מינה אותו נציג הצא"ב, פרידריך בורן, לראש אגף A, שהוקם כדי לסייע לילדים יהודים. אחרי אוקטובר 1944 בלט קומוי בזכות קשריו הרבים כדמות מרכזית בפעולות ההצלה בבודפשט. זמן קצר לפני שחרור העיר הוצא קומוי להורג בידי 'צלב החץ', כנראה בשל פעולות ההצלה שלו. אחרי מותו הוענק לו 'עיטור הונגריה לחירות'. בישראל נקרא על שמו המושב יד נתן.

**פרידריך (פרידריך) בורן** – רק באמצע מאי 1944 מינה הצא"ב נציג בהונגריה, פרידריך בורן, אשר בהשפעת גורמים אחרים, הצטרף לפניות אל הורטי להפסיק את הגירושים. בשבועות שלאחר מכן ארגן בורן מזון ומקום לשכן בו אלפי יהודים בעיר, שאותם קיוו להציל מגירושים על־ידי הענקת אשרות או מסמכי הגירה שנופקו על־ידי גורמים שונים. רק על סמך הבטחתה של ממשלת ספרד (!) שהודיעה על נכונותה לקלוט 500 ילדים, יכול היה בורן להקים ב-7 בספטמבר 1944 את מחלקה A לטיפול בילדים 'יתומים'. כאמור לעיל, הוא העמיד בראש המחלקה את אוטו קומוי ומסר למטרה זו משרד ברח' מרלג (Mérleg) מס' 4.

- **ועדת העזרה וההצלה** הוקמה בבודפשט בראשית 1943. לאחר הכיבוש, ניהלו בשם ה'ועדה' יואל ברנד וישראל קסטנר משא ומתן עם המטה של אייכמן להחלפת מיליון יהודים בתמורה לאספקת סחורות

לגרמנים. באמצעות קו זה של

ניהול משא ומתן – קו

שפונה "סחורה תמורת דם",

קיוו לשנות את גורלם ולמנוע

את גירושם של יהודי הונגריה.

דרך פעולה זו כונתה 'הקו

הגדול'. **רכבת ההצלה** היתה

חלק מקו זה, והצטרפו אליה

לבסוף גם חלק מחברי

תנועות הנוער.

**ועדת העזרה וההצלה בבודפשט.** גוף שהוקם באופן רשמי בינואר 1943, ביזמה מקומית. הוועדה היתה מורכבת מנציגי כל המפלגות הציוניות. יו"ר הוועדה היה אוטו קומוי (ע"ע), ומזכירה היה ישראל קסטנר (ע"ע). עד מרס 1944, היה עיקר פעילות הוועדה הברחת פליטים יהודים מפולין להונגריה; פעולה זו רוכזה ב'ועדת הטיוול' שבראשה יואל ברנד. פעולותיה המפורסמות של ה'ועדה' בהמשך, אחרי כיבוש הונגריה, היו המו"מ עם האס.אס. להצלת יהודים, מו"מ שזכה לכינוי "סחורה תמורת דם", והצלתם של למעלה מ-1600 איש ב'רכבת ההצלה' (ע"ע). בנוסף היתה הוועדה הגורם המרכזי והצינור להעברת משלוחי דואר וכספים למטרות ציוניות, שהועברו מארץ-ישראל או משוויץ (באמצעות נתן שוואלב) ומאיסטנבול.

**רכבת ההצלה** – באפריל 1944 העלה בפעם הראשונה קצין האס.אס, דיטר וסיליצני, איש הזונדרקומנדו של אייכמן בבודפשט, את ההצעה להתיר לכמה מאות מיהודי הונגריה לצאת ברכבת למערב; ההצעה הועלתה שוב בקשר לשליחותו של יואל ברנד לאיסטנבול, באישורו של אייכמן, כדי לקדם את הרעיון "מיליון יהודים תמורת משאיות וסחורות". למעשה, יש לציין כי הרעיון להצלה באמצעי מעין זה הועלה בראשונה בפני וסיליצני על-ידי הרב וייסמנדל, מראשי יהדות סלובקיה, כבר ב-1943-1944.

הנאצים קראו למשלוח זה מחווה של רצון טוב, ואילו מנהיגי היהודים הבינו, שייתכן שהמדובר בהזדמנות חד-פעמית להציל יהודים, שיש לנצל עד תום. לא כל היהודים הסכימו שאפשר לסמוך על הנאצים, וצעירים ציונים רבים שהוצע להם לנסוע באותה רכבת סירבו לעשות זאת. בסופו של דבר אורגנה קבוצה בת 1,684 יהודים מכל מגזרי החברה, ובכללם בני משפחה של ראשי ה'ועדה' וחברים שלהם. קסטנר וקומוי (ע"ע) סירבו שניהם להצטרף לקבוצת הנוסעים ברכבת, בסוברם שמחובתם להישאר בהונגריה כדי לקדם את מאמצי ההצלה. ב-30 ביוני 1944 יצאה הרכבת מבודפשט, ואחרי שהות קצרה, יחסית, בברגן בלזן, הובאו כ-300 מבני הקבוצה לשוויץ. בסוף אותה שנה נשלחו שאר בני הקבוצה לשוויץ, וכך ניצלו.

- חברי תנועות הנוער הציוניות התנגדו ל'קו הגדול' מפני שלא נתנו אמון בהבטחות הגרמנים; יחד עם זאת, הם לא יצאו חוצץ נגדו. פעולות המחותרת – בעיקר הברחת הגבולות – כונו 'הקו הקטן'.

- בקרב התנועה החלוצית המגובשת למדי היו בראשית הדרך התלבטויות באשר לדרכי ההצלה העדיפות: פליטי פולין יעצו להתחפר בבונקרים; חברים אחרים יעצו לנסות להוציא קבוצות מהונגריה לרומניה וליוגוסלביה, ומשם אולי תפתח אפשרות לעלות לא"י או לחצות את הגבול לסלובקיה, שכן שם הופסקו הגירושים והיתה רגיעה יחסית.



יהודים מתגודדים לפני "בית הזכוכית" ברחוב ואדס, שבו ובבניין הסמוך לו שכנה השגרירות השוויצרית, בתקווה להשיג "שוֹצֶפֶס" (תעודת חסות) (בלה"ג 16080)

- המחתרת החלוצית עסקה בפעולות הצלה ביוזמתה ועל דעתה. כל הכספים לפעילות המחתרת הגיעו באמצעות 'ועדת העזרה וההצלה', בהתאם להנחיות שקבעו עבודה גורמי המימון – המשלחת הארץ-ישראלית באיסטנבול ונציג עליית הנוער בז'נבה. תפקידה של המחתרת היה לרכוש את המזון, לאחסן אותו ולחלקו בין הנצרכים ב'בתים המוגנים' ('ע', עמ' 17), בבונקרים, בבתי-הילדים ובגטו. הדבר הפך קשה ומסוכן במיוחד בגלל ההפגזות וההפצצות הכבדות של בנות הברית.
- הכלל שהדריך את החלוצים היה: 'טול את גורלך בידך; פעל למען לא תובל לטבח, אך אל תסכן חיי יהודים אחרים; הצל ככל שתוכל'.<sup>13</sup>
- עם התקרבותו של 'הצבא האדום', גבר הקשר של תנועות-הנוער עם קבוצות המחתרת ההונגרית, אשר ניסו להימנע מן הצו הממשלתי להתפנות מעיר הבירה לרגל התפתחות זו במלחמה.

13. על-פי חוה אייכלר, "פעולות הצלה", שם, עמ' 153.

### בין ידיעה להבנה – בעיניהם של חברי תנועות הנוער

קטעי העדויות שלהלן מבוססים על תמליל עדויות החברים, שנמסרו בעלפה. התמליל המלא וכן המכתב לז'נווה שמורים בארכיון משואה.

#### 1. אלכס גתמון בן 18 בעת האירועים

בדצמבר 1943 באתי למחנה חורף לבאלאטון-בוגלר, כדי להעביר קורס נשק לנוער הציוני ההונגרי. חלק מהשיחות נסבו על מהי הדרך הנכונה ... [עלה הנושא של] כבוד לאומי ... יש נושא משותף: כולם יודעים שיהודים מתים והוויכוח הוא איך למות. מקבלים ראשית כל את ההנחה שמדובר על שואה, שהולך ומתקרב המכבש הענק. הגרמנים יכנסו להונגריה, מוקדם או מאוחר יותר, ולא ירשו שדווקא היהודים יישארו בהונגריה. ... הדיון בינואר 1944 היה כיצד לנהוג: להסתתר, לצאת עם נשק, להיהרג. כמובן שבשום מקרה לא דובר על לחימה כסיוע לבנות־הברית או על לחימה שיש לה איזה סיכוי צבאי מלחמתי. [דיברנו] רק במובן של נקמה, שזהו [קרב על] הכבוד הלאומי. ... להילחם הכוונה לתפוס מחסה, להתבצר ולהמתין שצבאות הברית יבואו ויצילו אותך. לא דובר על התגוננות [אלא על] הצלה.

#### 2. דוד גרינוולד בן 21 בעת האירועים

זה היה בימים האחרונים של דצמבר 1943. אני קיבלתי כמה מקומות. התחלתי את השליחויות שלי בדברצן. בעצם המטרה שלנו היתה ... להתכונן לגרוע ביותר, היינו צריכים להכניס את זה למחשבות של האנשים. לא הצענו משהו ספציפי, בגלל שגם אנחנו לא ידענו מה ספציפית יכול לקרות. אנחנו צריכים לארגן את האנשים בקבוצות, שהם יהיו מוכנים ... לפעול אתנו, לאיזה כיוון שיהיה צורך. בעצם אירגנו סניפים של התנועה. ניסיתי להתקשר עם ראשי הקהילה ועם רבנים כדי שההתארגנות שלנו לא תהיה כה בודדת ... שלא תהיה בנויה רק על הנוער, אלא שיהיו אנשים יותר מבוגרים שיוכלו ... לעזור בהתארגנות.

### 3. זופיה גרוס-שמורק

פליטה מדומברובה גורניצה (פולין), שהגיעה בסתיו 1943 לבודפשט

כשהגענו לבודפשט לא יכולנו להאמין למראה עינינו. חלונות הראווה היו מלאים כל טוב, מזון, לבוש וכל השאר. הנשים ברחוב היו אלגנטיות, מטופחות, החיים התנהלו כרגיל, כאילו לא התרחש דבר בעולם. היה לי רושם, כאילו עברתי לכוכב לכת אחר. קשה היה לי להאמין, שמעבר לגבול ההונגרי, במרחק של קילומטרים ספורים, בני אדם מתים ברעב, במחלות ומידי רוצחים גרמנים. ... אפילו היהודים בהונגריה לא האמינו לנו, כשסיפרנו להם איך הגרמנים רוצחים, משמידים בגז ושורפים יהודים בפולין. פעם שאל אותי יהודי הונגרי: "אם גרמנים שורפים את כל היהודים בכבשנים, איך קרה שאת כאן?" לאט-לאט הפסקתי גם אני לספר מה עבר עלינו. ראיתי כי סיפורי נופלים על אוזניים ערלות, אין איש רוצה לשמוע ולהאמין לי. התחלתי לנהל אורח חיים כמו כל התושבים בהונגריה.

### 4. מכתב לז'נווה מחברי המחתרת 1944

רק לפני 10 ימים עוד חשבנו בעיקר על הארגון מחדש של התנועה הציונית ועל הקמת קינים חדשים בבודפשט. כבר התחלנו לאסוף ילדים זנוחים והכנו תכניות לחינוכם לקראת עלייה ארצה ... התכווננו לסמינר לבוגרים, אספנו חומר והתחלנו לכתוב תוכניות ... חשבנו שכבר סיימנו את תקופת היותנו רמאים, זייפנים, מבריחים ולא נחיה עוד כחולדות וכחיות נרדפות ... אבל כל אשליותינו התמוטטו כבניין קלפים ... הכל היה בלתי צפוי.

### 5. אלכס גתמון בן 18 בעת האירועים

הרגשנו כאילו אנחנו יודעים את הסוד האמיתי ומה בדיוק מסתתר מאחורי השלווה הנראית לעין, והיינו חדורי הכרת חובה להסביר לאנשים מה יש לעשות. אני מדבר על תקופה שהייתי בן 17, אמנם הצעיר שבקבוצה, אבל לא פחות מודע לנושא השליחות הלאומית. השאלה היתה בין היתר איך לומר ובאיזו צורה להגיע ל[יהודים] הונגרים ולומר להם את האמת: "תשמעו, חבר'ה, אנחנו ראינו איך הדבר נעשה, הגרמנים יבואו ולא ישאירו אתכם כאן, אולי עוד חודש-חודשיים או שבועיים, ואותן שיטות שמפעילים בפולין יפעילו גם כאן, ואנחנו ראינו אותם... הדרך היחידה להקטין את הנזק היא לברוח". הדברים שאני מספר לא היו דימוניים, אני מרגיש שיש צורך לדבר באיפוק ולא בהיסטריה, לדעת שהשומע מתייחס בהסתייגות שהיא טבעית למישהו שמספר דברים על-טבעיים. ... אבל אתה לא מיד מאמין, [כל עוד] אינך רואה בעיניך ... היתה תגובה שהיתה נחלת הכלל: "פה זה לא יקרה", "פולין רחוקה". זה משהו מעל לתפיסה האנושית.

## 6. יוסף באומר בן 29 בעת האירועים

חייקה [חייקה קלינגר, אשר הגיעה מתנועת הנוער בזגלמביה בינואר 1944] אמרה שאין עם יהודי, אין כבר עבור מי לעשות מאמצים, כי אין עם יהודי. במילים אלה היא השתמשה, וגם אז זה לא התקבל על דעתנו. היא קברה את העם היהודי. אחרי החוויות הנוראיות שעברה, היא אמרה שהעם היהודי כבר לא יקום יותר לתחייה. היא גם ידעה לתאר, לכן זה היה קשה לשמוע, ויותר מכך לקבל. היא היתה מאוד פסימיסטית.

## 7. יהודה לוי (פיצי) בן 21 בעת האירועים

המהירות העצומה שבה השלטונות ארגנו את ריכוז היהודים ואת הוצאתם מהעיר ... זה היה כל-כך מפתיע, במהירות בזק כזאת, שהנוסעים היו המומים... היתה אמונה ש"אולי שיהיה טוב"... ש"איכשהו העניינים יסתדרו. לא יכול להיות שלנו יקרה מה שקרה לאחרים". אני בטוח שהמנטליות הזו, האופטימיות המתמדת והנצחית של היהודים, היא אשר עיכבה בימים גורליים אלה מלעשות משהו, כאשר היה אפשר עוד לעשות משהו. למעשה, החלטנו לפעול זמן קצר לאחר הכיבוש, כשבועיים לאחר הוראת הטלאי הצהוב.

## הנהגות יהודיות בהונגריה בעת הכיבוש הנאצי (1944)

שלטונות הכיבוש הנאצי: מיופה הכוח הגרמני: וייזנמייר + ראש האיינזצגרופן בהונגריה: אייכמן

שלטונות הונגריה: העוצר הורטי ואחריו סלאשי + הרשויות ההונגריות: משרדי ממשלה, משטרה, ז'נדרמריה, צבא

גורמי חוץ הנוכחים בהונגריה

הנהגה יהודית בלתי-פורמאלית

הנהגה יהודית פורמאלית

### הצלב האדום הבינלאומי

נציגו: פרידריך בורן

### נציגויות זרות:

שוויץ: קרל לויץ

שוודיה: ראול ולנברג

פורטוגל: פֶּרְלֶסְקָה

תורכיה, פורטוגל, ספרד

נציג האפיפיור: אנג'לו רוֹטָה

גורמים מחתרתיים הונגריים

חלק מהאינטליגנציה ההונגרית; הקומוניסטים. נרדפים ע"י השלטונות.

### התנועה הציונית בהונגריה

בראשה: אוטו קומוי

### ועדת העזרה וההצלה

פועלת מ-1943: אוטו קומוי,

ישראל קסטנר, יואל והנזי ברנד

### תנועות הנוער הציוניות

ובתוכם פליטים יהודים

מפולין ומסלובקיה

### ההנהגה הארצית של יהודי

הונגריה (יושבת בבודפשט. נציגיה

הפכו להיות היודנראט):

מנהיג הניאולוגים: שמו שְׁטֶרְן;

נציגי האורתודוקסים: הרב

פרוידניגר; נציג המתנצרים: טורוק

### ראשי הקהילות בערי השדה

חוסלו יחד עם היהודים שגורשו

מערי השדה

### ארגוני עזרה וולונטריים

## פועלן של תנועות־הנוער החלוציות בהונגריה במחלת ההתנגדות וההצלה

### הנחיה לתלמידים

כפי שראינו בחלק הראשון של התכנית, היו בקרב היהודים בהונגריה תגובות מגוונות להחמרה ההדרגתית במצבם ולסכנה הקיומית שנסקפה להם עם הכיבוש הנאצי. בחלק זה נתמקד בפעילותם של חברי של תנועות־הנוער נוכח מציאות זו.

**לזכותם של חברי תנועות־הנוער נזקפות היוזמות והפעולות הבאות:**

1. שליחויות לערי השדה
2. הברחת יהודים אל מחוץ לגבולות הונגריה ('טיול')
3. הקמת למעלה מ-50 בתי ילדים על ציודם ועל הסגל החינוכי והמשקי שלהם
4. אספקת מזון לגטו בבודפשט ולבתי הילדים בעיר
5. הקמת בית מלאכה לתיעוד מזויף, אשר סיפק את כל צורכי המחותרת, האוכלוסייה היהודית וקבוצות המחותרת הלא־יהודיות. יש לציין כי הונגריה היתה המקום היחיד באירופה הכבושה על־ידי הגרמנים בתק' מלחמת העולם השנייה, בו סייעה התנועה הציונית הזעירה באופן משמעותי לקבוצות ההתנגדות המקומיות הלא־יהודיות – ולא להיפך.<sup>14</sup> זאת ועוד. לכמויות ולמגוון העצום של התעודות שייצרה המחותרת של תנועות־הנוער בהונגריה אין אח ורע במחותרות אחרות בעת ההיא.

14. ראה גם אצל אביהו רונן, **הקרב על החיים** (1994), נספח ג' עמ' 351-362.

לפניכם תיאור מפורט של שלוש דרכים מרכזיות בהן נקטו חברי תנועות־הנוער בהונגריה במאמצייהם להציל יהודים: 1. הברחת גבולות 2. זיוף תעודות 3. הקמת בתי־ילדים

קראו את המידע שלהלן ואת קטעי העדויות הממחישים את אופיה של כל פעילות. תוכלו להרחיב ידיעותיכם מתוך המקורות המוצעים בסוף החוברת.

- א. ציינו את הקשיים המיוחדים לכל סוג של פעילות;  
ב. ציינו את הפתרונות שמצאו חברי תנועות־הנוער לקשיים אלה.

הפתרונות	הקשיים	סוג הפעילות



# 1. ה'טיול' – הברחת יהודים מהונגריה לרומניה ולסלובקיה

תנועות-הנוער החלוציות חרטו על דגלן: הצלה והימלטות בכל האמצעים, בין היתר – הברחת יהודים לארצות השכנות, במיוחד לרומניה, משם היתה עדיין אפשרות לעלות לארץ-ישראל. מילה עברית זו – 'טיול' – היתה לשם צופן של גניבת הגבולות בכל אירופה הכבושה. היה זה מבצע מסובך ומסוכן, אשר דרש ארגון למופת, ציוד הבורחים בתעודות, כסף והדרכה. החלופה ל'טיול' היתה הישארות במחתרת בעזרת תעודות מזויפות או במחבוא, בבונקרים; בהתחזות לנוצרים-ארים, או באחד הבניינים של השגרירויות. גישושים וניסיונות למצוא את הדרך אל מחוץ להונגריה התחילו עוד לפני הפלישה הגרמנית, אולם הברחת אנשים בפועל החלה רק בראשית אפריל 1944, מיד לאחר הפלישה הגרמנית.<sup>15</sup>

## איך בפועל חצו את הגבול?

נקודות היציאה העיקריות של ה'טיול' מהונגריה היו הערים סגד (Szeged), קולוז'וואר, נאג'ווארד (Nagyvárad), Oradea) ובקשצ'אבה (Békéscsaba). דרך אחת הובילה מקולוז'וואר לטורדה (Turda). זו היתה הדרך הקצרה ביותר, אך התנאים הטופוגרפיים היו קשים. הדרך משתי הערים האחרות הובילה לכיוון העיר ארד (Arad). בין הנקודות המרכזיות הללו היו מספר רב של אפשרויות מעבר דרך כפרי הגבול משני הצדדים. חציית הגבול נעשתה תמיד בלילה וברגל דרך שדות מעובדים.

שלוש נקודות תורפה עמדו בפני המעוניינים להבריח את הגבול: האחת, הנסיעה הארוכה ברכבת והצורך לצלוח את הביקורות של הבולשת ההונגרית ושל הז'נדרמריה. מי שהיה בעל מראה יהודי; מי שלא ידע הונגרית; או מי שנתפס לבהלה – קלושים היו סיכוייו להימלט מידיהם. השנייה, התארגנות הקבוצה בתחנת הרכבת של עיר הגבול: היה צורך לאתר את המבריח ולא להתבלט כקבוצה. נקודת התורפה השלישית היתה טמונה בעצם חציית הגבול: היה צורך לעבור בהצלחה את משמרות הגבול של שתי הארצות ולעתים קרובות לשרוד שני לילות במחבוא טרם ההגעה למקום מבטחים.

## מי סייע בהברחת היהודים?

ברוב המקרים בוצעה חציית הגבול בהדרכת מבריחים מקומיים. בחלקם היו אלה אנשים שזו היתה פרנסתם: בדרך-כלל הבריחו סחורות וכעת גם אנשים. המבריחים היו איכרים מקומיים, אשר הכירו היטב את שני עברי הגבול החדש, שנחתם רק ב-1940. רובם עשו זאת תמורת כסף, והיו לא מעט מקרים של סחטנות והונאה, בעיקר בתקופה שבה נערכו הגירושים מאזור זה. לעומת זאת, היו גם כפריים, ביניהם אנשי כת הנוצרים שומרי השבת, שעסקו בכך מתוך אמונה דתית ועשו את מלאכתם במסירות יוצאת מן הכלל.

15. הפרטים שלהלן שאובים מספרו של כהן, המחתרת החלוצית בהונגריה (1984), עמ' 113-137.

### **מדוע לא הופעלה שיטת ה'טיול' מוקדם יותר, עוד לפני מרס 1944 או מיד אחריו?**

הנהגת התנועה חיכתה כשבועיים – שלושה כדי לדעת מה עלה בגורל הניסיון הראשון לחצות את הגבול (שנערך על-ידי חבר 'השומר הצעיר' מהונגריה, ישראל הררי, עוד לפני שנודע על הפלישה), לפני שהעזו לארגן קבוצות. החשש מנסיעה ברכבת, חוסר המידע מרומניה והצורך להנפיק תעודות 'אריות' לכל חברי התנועה, וכן התחושה כי אין הדבר דחוף – כל אלה עיכבו את הנהגת תנועות-הנוער מלהפעיל את ה'טיול' בשלב מוקדם של הכיבוש הגרמני. בנוסף לכך, היה פער גדול למדי בין הפליטים לבין המנהיגות המקומית בכל הנוגע להכרה בצורך הדחוף להתכונן לקראת האיום המרחף על יהודי הונגריה ולפעול על-פיו; יעידו על כך כמה ניסיונות כושלים לארגן 'טיול' לפני מרס 1944 וכן הניסיון של חברי הנוער הציוני לעבור ליוגוסלביה ולהצטרף אל הפרטיזנים של טיטו, כחלופה ל'טיול' לרומניה.

### **מה אפיין את השלב הראשון ב'טיול'?**

על אף הקשיים שתיארנו לעיל, עברו פה ושם 'טיולים' שאורגנו על-ידי תנועות חלוציות, גם בשבועות הראשונים שלאחר הכיבוש, ובעיקר על-ידי השומר הצעיר ו'דרור הבונים'. בכל אלה בלט חוסר הניסיון ליצור מנגנון, להשאיר עקבות או ליצור קשר קבוע ומתמשך עם מבריחים פוטנציאליים. בחודשים מרס-אפריל יש לזקוף את כל היוזמה והארגון של ה'טיולים' לזכותה של הנהגת המחותרת בבודפשט. בתקופה ראשונית זו (מעט למעלה מחודש) עברו את הגבול 20 עד 25 אנשים בלבד.

### **מה אפיין את ה'טיולים' החל ממחצית מאי 1944?**

מתקופה זו עמד מסלול ה'טיול' במקום מרכזי במערך הפעילות התנועתית והיה מורכב יותר לעומת התקופה הקודמת. אדם קבוע מכל תנועה ותנועה נשאר בערי הגבול השונות וקיים את הקשר עם המבריחים; קבוצה אחרת של אנשי מחותרת בבודפשט ציידה את המועמדים ל'טיול' בתעודות 'אריות' ושלחה אותם לכיוון הגבול; איש הקשר טיפל בקליטת הפליטים מעבר לגבול (בעיר ארד); את מקומו בצד ההונגרי מילא פעיל אחר, וכך נשמר הקשר בין שני צדי הגבול. תנועות שבהן היתה השפעה חזקה יותר ליודעי השפה הסלובקית היו עסוקות באותה עת בארגון ה'רה-טיול', היינו חציית הגבול לסלובקיה. בפעילות זו היו מעורבים בעיקר אנשי 'מכבי הצעיר' ו'השומר הצעיר'. לגבי תנועת 'בית ר' לא נמצאו עדויות לקיום 'טיול' מאורגן משלהם. קשיים, כישלונות ושיבושים ליוו שלב זה. אין לנו כל יסוד להעריך במדויק את מספר הקרבנות שנאסרו בדרכי ה'טיול', וניתן רק לשער שמדובר במאות אנשים.

### **האם היתה לפעולות ההצלה הנהגה מחתרתית אחת?**

החל מראשית מאי נעשו ניסיונות לגבש את המחותרת לכדי גוף אחד, ומאז אוקטובר 1944 אפשר לדבר על מחותרת אחת, ולא אוסף של מחותרות עצמאיות. המפגש בין התנועות במחותרת לא היה חדש ולא מקרי, אלא המשך להיכרויות

ולמגעים אישיים ותנועתיים קודמים ועל בסיס של אחריות משותפת והזדהות עמוקה בין כל הצעירים. 'ועדת ההגנה' שהוקמה בפברואר כבר לא פעלה, וראשי רוב התנועות הציוניות קיימו ביניהם התייעצויות ושיתוף פעולה. הקשרים האישיים, ההיכרות, האמון ההדדי, הנכונות המירבית להסתכנות אישית כדי להציל חבר בצרה – אלה היו הגורמים הבונים מחתרת, ואלה היו קיימים למעשה רק בתוך כל תנועה ותנועה. הודות לכך יכלה המחותרת החלוצית להתארגן ולפעול במהרה עם הכיבוש הנאצי. ככל שהתרחבה פעילות המחותרת, כך הצטמצמה בהדרגה ההבחנה בין התנועות, אך זאת מבלי שהתנועות עצמן נעלמו מהשטח. לא היתה זו אידיליה הרמונית, אך שיתוף הפעולה בין המרכיבים השונים במחותרת תאם לרוב את תנאי הזמן והשטח.

### **במה בעיקר היתה תלויה הצלחת מבצע ה'טיול'?**

כל הצלחה או כישלון היו תלויים מאוד במבריח. בלעדיו לא יכלו לבצע שום פעולה, כלומר המחותרת היתה תלויה לחלוטין בגורם חיצוני, שלא היתה לה שליטה עליו. לעתים הצליחה הקבוצה לחצות את הגבול, אך מיד נעצרו חברה, כולם או חלקם, בידי רומנים שלא הצליחו לשחדם מראש. במקרה אחד עליו ידוע לנו, הוחזרו היהודים להונגריה וגורשו לאושוויץ, ובמקרה אחר נתגלה מחבוא זמני של אחת הקבוצות המחותרתיות בעיר, לאחר שאחת מן הקבוצות ניסתה לשוב אליו, בעקבות כשלון ה'טיול' אליו יצאה.

על כן יש לציין בין גורמי ההצלחה, לצד המימון השוטף, את הרבגוניות בשיטות הארגון, את התושייה ואת כושר ההמצאה של פעילי המחותרת בנושא זה, בבואם לצמצם עד למינימום את הסכנות והכישלונות. כדוגמא לחשיבותו של 'האיש הנכון בשטח' אפשר לציין את יהודה לוי (שכונה פיצני), שהיה מוביל את הקבוצות לנאג'ווארד, מוסרם למבריח מקצועי ומשלם לו רק בצד השני של הגבול. המראה ה'ארי' שלו סייע רבות. הוא בנה לעצמו עבודה פיקטיבית בבית-מלון. יום-יום בשעה שתיים אחר הצהרים היה מלווה קבוצה לנאג'ווארד, בערב מוביל אותה לגבול, ולפנות בוקר חוזר לבית-המלון, כשהוא מעמיד פני שיכור, כאילו חזר מליל הוללות.

### **מה היו היחסים בין המחותרת לבין 'ועדת העזרה וההצלה'?**

קשר רצוף היה למחותרת עם 'ועדת העזרה וההצלה', שפעילה העיקריים בתקופה המיידית אחרי הכיבוש היו יואל ברנד וישראל קסטנר. הישיבה הראשונה של נציגי תנועות-הנוער נערכה בביתו של ברנד, ובה נוצרה חלוקת תפקידים, לא-פורמאלית, בין המחותרת ובין 'ועדת העזרה וההצלה'. כל הכספים לפעילות המחותרת הגיעו באמצעות 'ועדת העזרה וההצלה', בהתאם להנחיות שקבעו עבורה גורמי המימון – המשלחת הארץ-ישראלית באיסטנבול ונציג 'עליית הנוער' בז'נווה. לא ניתן להעלות על הדעת את פעילותה של המחותרת ללא מקור כספי זה, שהיה כמעט בלעדי.<sup>16</sup> קסטנר ניסה מדי פעם, בעיקר בהתחלה, להכתיב את דעתו גם בקשר לפעולות המחותרת. לאחר התנגשות בנושא זה, הלכו וניבנו יחסי גומלין בין שני הצדדים. הפרק השני העיקרי בארגון ה'טיול' החל במקביל

16. המימון לפעולות המחותרת בא מן המקורות הבאים: הסוכנות היהודית, התנועות ההתיישבותיות בארץ-ישראל והג'וינט; ה'ועד לעזרה ולהצלה' היה רק הצינור להעברת הכספים.

לארגון 'רכבת ההצלה' (ע"ע) של 'ועדת העזרה וההצלה', כשחברי המחתרת מתייחסים אליה ביחס של "כבדהו וחדשהו": הם לא ויתרו על חלקם בה, אך ניגשו לעניין בלא התלהבות רבה. בתקופה זו עמדו בפני חברי התנועות שלוש אפשרויות: להישאר בבודפשט בעזרת תעודות 'אריות' ולצפות לשחרור; להמשיך ב'טיול' על כל קשייו וסכנותיו; לעלות על ה'רכבת'. בעת ההכנות הסופיות למשלוח הרכבת אירעה שרשרת של כישלונות ב'טיול', ומספר חברי תנועות שהיו בחזקת עריקים ממחנות העבודה התקשו לברוח בדרך זו. רבים אחרים לא הצליחו לתפקד בתנאי המחתרת. עבור כל אלה היתה הרכבת הפתרון האידיאלי.

בסך הכל הצטרפו ל'רכבת ההצלה' כ-250 איש מקרב חברי התנועות החלוציות. גיוס כל חברי התנועות הציוניות ל'פלוגות העבודה' לצד יציאת הרכבת בחודש יוני, יצרו עבור המחתרת מצב חדש, כך שבראשית יולי נשאו בבודפשט בעיקר ה'גנראלים' של התנועה, אך כמעט ללא חברים.<sup>17</sup>

### מהם הישגי ה'טיול' כדרך של הצלה?

תקופת ה'טיול' נמשכה עד ה-23 באוגוסט 1944. ביום זה פנתה רומניה נגד ה'ציר' והגבול הפך לחזית. עד למועד זה עברו מהונגריה לרומניה בעזרת המחתרת או גורמים אחרים כ-7,500 יהודים, מהם כ-1,000 חברי תנועות-הנוער, פליטים והונגרים, וקרוב למספר זה יהודים-סתם, חלקם פליטים, שניצלו הודות למחתרת. לפי הערכות אחרות, מספר העוברים את גבול הונגריה-רומניה הגיע לכ-15,000 איש.<sup>18</sup> אין, כמובן, כל אפשרות להעריך את ההשפעה העקיפה של המחתרת על האנשים אשר עברו את הגבול ביוזמתם, אחרי שנוכחו שהחלוצים מצליחים בכך.<sup>19</sup>

ה'טיול' – על נתיביו השונים – היווה את פעולת ההצלה המשמעותית ביותר שבוצעה בהונגריה באותה עת ואחת הגדולות מסוגה בכל אירופה הכבושה. כ-400 איש שעברו לסלובקיה במסגרת מעבר הגבול שנקרא 'רה-טיול' הצטרפו בסופו של דבר להתקוממות הכללית של הסלובקים, השתתפו במרד בבנסקה-ביסטריצה באוגוסט 1944 ולקחו חלק פעיל בקרבות נגד הנאצים.

17. פרטים מלאים יותר על מעורבותם של חברי התנועות החלוציות ב'רכבת ההצלה' ראו אצל כהן, **המחתרת**, עמ' 131-137.

18. על-פי נתוני העמותה לחקר תנועות-הנוער הציונות בהונגריה.

19. עוד פרטים על האומדנים השונים של מספר הניצולים באמצעות ה'טיול', ראו אצל כהן, **המחתרת**, עמ' 130-131.

## 2. זיוף תעודות 'אריות' וכתבי חסות לחברי תנועות-הנוער ולרבבות

### היהודים בבודפשט

#### למי היו מיועדות התעודות המזויפות?

המשימה הראשונה והמקיפה ביותר בה לקחו חלק אנשי תנועות-הנוער הציוניות היתה לרכז בבירה את כל החברים מערי השדה ולצייד אותם בדחיפות בזהות חדשה באמצעות תעודות מזויפות. גם המגויסים ל'פלוגות העבודה' נזקקו לניירות 'אריים' כדי להכין את בריחתם. ההנחה היתה כי לפני כל פעולה אחרת, יהיו תעודות אלה את האמצעי הבסיסי להתחמקות מן הגזרות שהונחתו חדשים לבקרים וכן מן הגירוש הצפוי. בידיו של בעל תושייה היתה התעודה תנאי בסיסי להצלת עצמו. לאנשי התנועה החלוצית היו הניירות המזויפים בעיקר אמצעי לחופש פעולה על מנת להציל אחרים.

#### אילו תעודות נדרשו וכיצד ייצרו אותן?

חברי המחתרת רכשו ניסיון בהכנת תעודות 'אריות' מזויפות וגיבשו את דרך הפעולה: לכל אדם נדרשו כמה תעודות: תעודת לידה, תעודת רישום במשטרה, כרטיס מזון ותעודה מהצבא. למעשה, מדובר היה בייצור מגוון גדול מאוד של תעודות מזויפות – לא פחות מ-65 תעודות שונות שהותאמו לצרכיהם השונים של היהודים המבקשים להינצל בדרך זו. בתי דפוס מהימנים סיפקו טפסים, ו"בעלי מקצוע" מקרב אנשי המחתרת מילאו את הפרטים הדרושים והחתימו את התעודות בחותמות פרי ייצור עצמי. שיטות העבודה העיקריות בייצור התעודות היו: ציור; העתקת דוגמא של חותמת באמצעות דיו כימית על גבי נייר ציור שקוף; הזמנת חותמות מבית מלאכה לחותמות; חיתוך והרכבה; אותיות עופרת במסגרת ברזל; השגת טפסים ותעודות מקוריים ואמיתיים בשוק החופשי; שינוי תעודות מקוריות; שיכפול עצמאי.<sup>20</sup>

לשם המחשה, להלן רשימה חלקית מאוד של סוגי התעודות, אלה אשר הונפקו בהיקף רחב במיוחד:<sup>21</sup>

- תעודת טבילה פרוטסטנטית – 1,200 תעודות
- אישור מגורים סלובקי – 200 תעודות
- תעודות שחרור מגיוס צבאי (נושאות תצלומים), מסוגים שונים – 5,400 תעודות
- תעודות פליט – 2,000 תעודות (עבור אלה שכביכול ברחו ממזרח הונגריה מפני הצבא האדום)
- כתב חסות שוויצי – 120,000 תעודות
- אישור מגורים (כולל תעודת יושר ותשלום מיסים) – 4,000 תעודות
- תעודת מפלגת "צלב החץ" – 170 תעודות

מבחר תעודות מזויפות  
ראו בעמ' 41-44

20. עוד פרטים טכניים על תהליך הזיוף ההמוני אפשר למצוא אצל כהן, המחתרת, עמ' 224-229; רפי בנשלום, נאבקנו למען החיים, עמ' 181-183.

21. הרשימה המלאה של התעודות לסוגיהן מובאת בספרו של בנשלום, עמ' 196-199.

### **במה היתה כרוכה החלפת הזהות ('אריזציה')?**

רוב חברי תנועות הנוער הציוניות פעלו ממילא בתנאים בלתי ליגאליים כבר בפרק הזמן שקדם לפלישה הגרמנית. אף כי הוסיפו להתגורר בבית הוריהם, השתמשו בשמותיהם האמיתיים, למדו, עבדו והשתדלו לנהל אורח חיים שגרתי (גם לאחר הפעלת החוקים האנטי־יהודיים ב-1938, 1939 ו-1941), הרי שבכל זאת נקטו אמצעי זהירות שונים: שמות התנועות הוחלפו מפעם לפעם; לא היו מועדונים גלויים, ומפגשי החברים התקיימו בדירות פרטיות, בחיק הטבע, במשרדי הקהילה היהודית, הקרן הקיימת או בחצרות בתי הכנסת. עם הכיבוש, המצב השתנה בתכלית, והחברים נדרשו להגביר את אמצעי ההסוואה. הם נאלצו לעזוב את הבית, לצאת לעצמאות, לשכור חדר, להתגורר לבד או עם חבר/תוך שותפות גורל. במקום החדש היה עליהם להעמיד פנים שהם יוצאים יום־יום לעבודה ומנהלים אורח חיים שגרתי ההולם את בני־גילם. את הימים העבירו בעיסוק כלשהו, תנועתית או אחר – אבל ראשית לכול, היה על החברים להצטייד בתעודות 'אריזות', ולמעשה – להחליף זהות: שם חדש; הורים חדשים; אילן יוחסין חדש; דת אחרת. על כל אחד היה לשנן נתונים חדשים אלה ולהתנהג בהתאם למוצאו המוגדר בתעודה (קתולי, פרוטסטנטי, אוונגלי...). היה עליו להתרחק מסביבת הבית הקודם, מהרובע בו הכירוהו רבים, יהודים ולא־יהודים. זו הסיבה שהמחותרת יכולה היתה להתקיים רק בעיר גדולה כמו בודפשט, שבה למעלה ממיליון תושבים ועוד כחצי מיליון תושבי הפרוורים. לחברים שמוצאם מערי השדה היה קל יחסית לעמוד בתהליך של החלפת הזהות; לחברי 'בני עקיבא', לעומת זאת, היתה הבעיה מורכבת הרבה יותר: לא לחבוש כובע; להסיר את הפאות, לנטוש את ספרי התפילה, התפילין, הציצית, וכן לעבור על האיסור החמור של אכילת טרף – כל אלה היקשו עליהם מאוד, אף כי רבניהם פסקו כי קדושת החיים קודמת לציווי הדת.

### **מה היה הרקע להוצאת כתבי החסות מאת נציגויות זרות?**

פתח אחר להצלת חיים נפתח עם ההכרה בכך שממשלת סלאשי נרתעת מלגעת ביהודים בעלי נתינות זרה, משיקולים דיפלומטיים. על רקע סגירת אופציית ההגירה דרך רומניה ועל בסיס העובדה שהיה אישור להוצאת כתבי חסות, הוציאה הקונסוליה השוויצרית שברחוב ואדאס 'תעודת מגן' (כתב חסות) בזו הלשון: "הקונסוליה השוויצרית, המחלקה לאינטרסים זרים, מאשרת בזה כי פלוני-אלמוני רשום להגירה בדרכון קולקטיבי, ולפיכך יש לראות את הנ"ל כבעל דרכון בתוקף". השלטונות ההונגריים אישרו בתקופה זו אלפי כתבי חסות ליהודים, כדלקמן: שוויץ – 7,800; שוודיה – 4,500; הוותיקן – 2,500; פורטוגל – 700; ספרד – 100. מהר מאוד אפוא החלה המחותרת לראות בזיוף כתבי החסות ואספקתם לרבים ככל האפשר אמצעי נוסף להצלה.

### **מה ייחד את כתבי החסות של הנציגות השוויצרית ברח' ואדאס?**

תעודות החסות השוויצריות לא היו שונות במהותן מתעודות חסות אחרות. כל כתבי החסות התבססו, כביכול, על הגירה צפויה של מקבלי החסות לארץ-ישראל. אולם מה שייחד את כל הפעולות בחסות הצירות השוויצרית היה ההשתלטות החלקית של המחתרת על המערכה הזאת – וזאת משום שבמקום זה ישבו חברי תנועות-הנוער. מן המשרד שהועמד שם לרשות 'עליית הנוער' יצאו כל פעולות המחתרת. מיד אחרי ה-15 באוקטובר החל המנגנון המקורי של רח' ואדאס להוציא כתבי חסות מעל ומעבר למספר שאישרה הממשלה ההונגרית. השיטה היתה פשוטה. לאחר הוצאת 7,800 כתבי החסות הראשונים, הם הנפיקו 7,800 נוספים ומספרו את התעודות בשנית במספרים מ-1 ועד 7,800, ועל כך חזרו שוב ושוב.

בעיני המחתרת נראה גם תהליך זה איטי מדי והכמות מוגבלת מדי. הם החלו אפוא בהדפסת טפסים בכמויות עצומות, החתמתם וחלוקתם. כל תנועה מיקמה את חבריה במשרד מוסווה אחר ברחבי העיר ומשם ניהלה את חלוקת התעודות. בפעילות זו לקחו חלק חברי 'מכבי הצעיר', 'השומר הצעיר', 'דרור הבונים' ו'הנוער הציוני'.

### **מדוע לא סיפקו כתבי החסות המזויפים הגנה מלאה?**

כתוצאה מההפצה ההמונית של כתבי החסות הלך וירד ערכם בעיני השלטונות, ולא תמיד הם סיפקו את ההגנה מפני גזרות שונות של השלטונות, כגון גיוס לעבודות כפייה, או מפני ידם הקשה של אנשי 'צלב החץ'; הרצון לפקח על בעלי הנתונים הזרה לצד ממדיה הרחבים של התרמית, הובילו אפוא לחשד מצד נציגי השלטונות; וכך, ב-12 בנובמבר יצא צו שהורה על איתור מחזיקי כתבי החסות וריכוזם במספר בתים מיוחדים ברובע החמישי, שכונת 'בתים מוגנים' (ע"ע). ואולם, למרות גזרה זו המשיכו כתבי החסות לספק הגנה לעשרות אלפי יהודים כמעט לאורך כל התקופה. גם אם כתבי החסות לא יכלו להעניק הגנה מלאה לכלל הקהילה מפני גירוש או רצח, הרי שהם היו אמצעי שנועד לנצל את הכאוס הכללי ששרר ממילא ברחוב ההונגרי תחת שלטון סלאשי, ולהרוויח עוד שבוע, עוד חודש, במאבק להישרדות.

### **מה היו היקפה והישגיה של פעולת זיוף התעודות?**

אין כל אפשרות לקבוע היום בוודאות מה היה מספר כתבי החסות השוויצריים אשר הפיצה המחתרת. מספרם נע כנראה בין מאה אלף למאה ועשרים אלף טפסים. עוד יותר קשה להעריך את מספרם של היהודים אשר חייהם ניצלו הודות לכתבי חסות אלה. מבחינת המחתרת זו היתה הפעולה רחבת הממדים ביותר והיא כוונה בפירוש כלפי כל האוכלוסייה היהודית. אנשי המחתרת, וזו הכללה מבוססת, לא השתמשו כלל בתעודות אלה, אלא בתעודות 'אריות' בלבד. הבית הקטן ברחוב ואדאס, מושבה של הקונסוליה השוויצרית ומקום בו פעלו רוב התנועות אחרי ה-15 באוקטובר, שימש לא רק כמפעל לייצור כתבי חסות; בהיותו בעל מעמד אקסטרטוריאלי, שימש גם מסווה לקליטתם של יהודים רבים בתוכו (כ-3,000), בעיקר מבין ניצולי 'פלוגות העבודה'.

להלן מבחר תעודות אוטנטיות, שהושגו, זיפּו או הונפקו על-ידי מחתרת תנועות-הנוער הציוניות בהונגריה, באמצעותן ניצלו חייהם של יהודים רבים.

התעודות הן מתוך אוסף פרטי של דוד גור, חבר מחתרת ההצלה וחבר העמותה לחקר תנועות-הנוער הציוניות בהונגריה.

1. תעודת זהות, ללא תמונה עמ' 41
2. תעודה של ארגון טרום-צבאי (מעין גדנ"ע) עמ' 41
3. אישור עבודה במפעל ביטחוני (Haverland) עמ' 42
4. אישור עבודה במפעל ביטחוני, עם תמונה עמ' 42
5. תעודת לידה של הכנסייה הפרוטסטנטית עמ' 43
6. תעודת לידה ממרשם התושבים של הרובע השמיני בבודפשט עמ' 44



1. תעודת זהות, ללא תמונה. כתב ידו של אפרים אגמון

Budapest, 11/11 község A személyi lap száma.  
város népmozgalmi nyilvántartóközlöny Budapest kerületi 432240

**Polgári személyi lap**  
Lovas Lajos  
részlete

1	Azonossági száma :	3028 90 0428	
2	Születésének időszaka, családi és utóneve :	Magyar Eszteranna	
3	Születésének	ideje	1890. 06. 12
		helye	Ykado
4	Vallása :	ref.	5 A törvényes rendelkezések szerinti zsidónak tekintendő-e ? nem
6	Foglalkozása (állása, alkalmazása)	kereskedő	
7	Szakképzettsége (tanult mestersége, képesítése)		

2. תעודה של ארגון טרום-צבאי (מעין גדנ"ע). כל נער בין גיל 14 ל-20 חייב היה להתייצב לאימון שבועי.

**Személyleírás**  
(vagy a fénykép helye)

Termete : \_\_\_\_\_  
 Orra : \_\_\_\_\_  
 Szája : \_\_\_\_\_  
 Szeme : \_\_\_\_\_  
 Haja : \_\_\_\_\_  
 Különös ismertetőjele : \_\_\_\_\_

A fenti fénykép az igazolvány tulajdonosát ábrázolja.  
Budapest, 194 \_\_\_\_\_ hó \_\_\_\_\_ n.

oktató

a levante sajátkezű aláírása

**Változások:**

Ezt az igazolványt a levante állandóan magával hordani és egy újabb levante-igazolvány kiállításáig megőrizni köteles.

Budapest székesfőváros köznyomtatva — 1892

BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS — KER.  
M. KIR. KATONAI PARANCSSOKSÁG

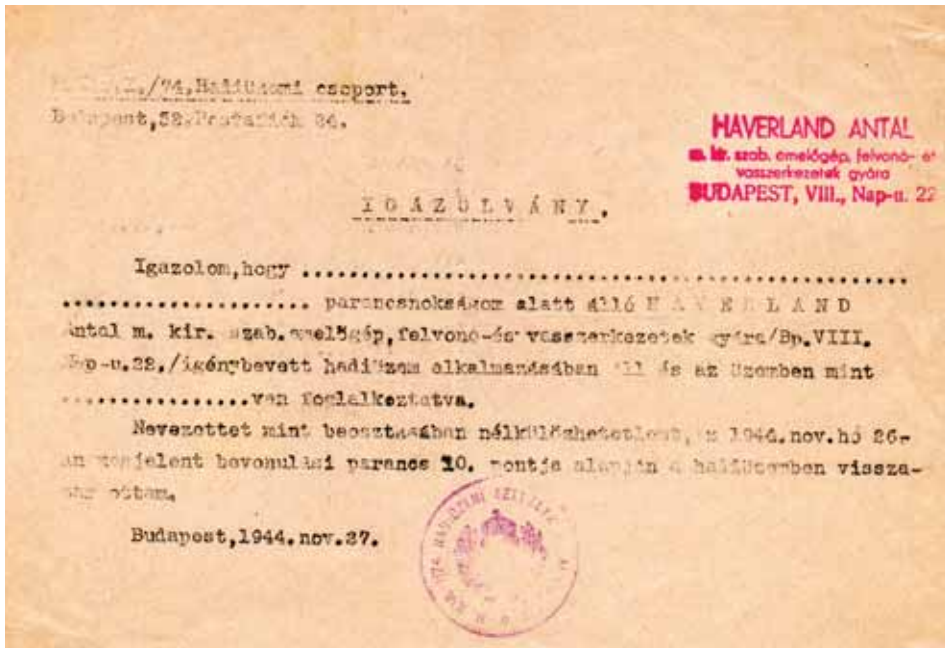
\_\_\_\_\_ törzsszám

**LEVENTE-IGAZOLVÁNY**

levante, aki \_\_\_\_\_ n \_\_\_\_\_ évi  
 \_\_\_\_\_ hó \_\_\_\_\_ n született, vallása  
 \_\_\_\_\_, \_\_\_\_\_ u.  
 \_\_\_\_\_ sz. n. lakos, a \_\_\_\_\_ Leventecsoportnak  
 \_\_\_\_\_ évi \_\_\_\_\_ hó \_\_\_\_\_ napja óta tagja.  
 Jelen igazolvány érvényes az 19 \_\_\_\_\_ / \_\_\_\_\_  
 kiképzési évre.  
 Budapest, 194 \_\_\_\_\_ évi \_\_\_\_\_ hó \_\_\_\_\_ n.

*[Signature]*  
ker. kat. parancsnok oktató

A ker. elnök szolg. út. 941/a sz. mintája.



3. אישור עבודה במפעל ביטחוני (Haverland). כתוב בו: "לא ניתן לוותר עליו ולכן כל ההוראות שיצאו בקשר לגיוס אנשים שונים – לא חלים על נושא תעודה זו".

4. אישור עבודה כנ"ל, עם תמונה של אחד היהודים, חבר המחותרת. התעודה לא הגיעה לידינו בסופו של דבר, ולא ברור מה עלה בגורלו.



# KIVONAT



református egyház szülők és megkeresettek anyakönyvéből, az 1887 évről.

Efesus IV. r. 5. v. Egy az Úr, egy a hit, egy a keresztség.

Szexum	Egy, házaspár és magja		A megkeresztelt		A szülők		Inkább (után, hátrán)	A keresztlék neve, vallás, polgári állás és lakóhelye	Keresztelő lelkipásztor neve	Nemzetiség és nyelv	Jegyzet
	A nő	A férfi	neve	keresztség	neve, születési hely, vallás és polgári állás	keresztség					
43	17.	24.	Bozsi	—	—	—	—	—	—	—	—
			Bozsi	—	—	—	—	—	—	—	—
			Bozsi	—	—	—	—	—	—	—	—

KIRTA a hivatali pecsétel megerősítve kintán 1942 év Augustus hó 29 napján



Rezső Székely  
református lelkipásztor

A Magyarországi Reformátusok Ekleziájának Központi Hivatalának Budapesti Kirendeltsége által kiadott anyakönyvi kivonat.

Kiadás helye: Budapest, az Úr, egy a hit, egy a keresztség, református egyházak központi hivatalának Budapesti Kirendeltsége, 1942-2000.

5. תעודת לידה של הנסיכה הפרוטסטנטית. כתב דין של אפרים אגמון



Az 1939. évi IV. t. c. alapján

dj. 65 bélyegmentes. Azonossági szám: 7061. 14. 1246.

**BUDAPEST**  
VÁROSI KÖZTARSASAG  
360 VÁROS.



**Születési anyakönyvi kivonat.**

Polgári szám	A bejegyzés ideje (év, hó, nap)	A születés ideje (év, hó, nap)	A gyermek utóneve, néme, vallása	A szülők			A születés helye, ha a születés nem az anya lakóhelyén történt	Almás előtti esetleges megjegyzések. Almások.
				család- és utóneve, állk. (foglalkozás), lakóhelye	születés ideje	kor		
	1914 Ezerkilencvennégy február 17	1914 Ezerkilencvennégy aug. 20	Reich Hilf nef.	Artsztajn Károly	nef. 24		Artsztajn, H. Károly Ezerkilencvennégy február 12.	
1276				Artsztajn Károly	nef. 20			
Utólagos bejegyzések. — Kilgázítások.								

Bizonyítom, hogy ez a kivonat a **HUNGARIAN CIVIL SERVICE** anyakönyvi katalógusával szembevizsgálva igazolható.

Kelt **BUDAPEST** 1942. máj. 10.



*[Handwritten signature]*  
anyakönyvtartó.

IX. sz. melior A. U. 116. 5-ahoz  
10. ábr. 6. sz. 12. 10. sz.

11. t. sz.  
*[Handwritten signature]*

תעודת לידה ממורשים התושבים של הרובע השמיני בבודפשט. ממולאת בכתב ידו של דוד גור.

### 3. הקמת עשרות בתי-ילדים לאלפי ילדים ובני נוער עזובים

#### באילו ילדים מדובר?

עוד לפני הפיכת סלאשי היו בבודפשט ילדים ונערים יהודים רבים שהתייתמו מהוריהם בתקופת שלטונו של הורטי, ובעיה זו הלכה והחריפה. הגירושים שנערכו מאז ה-15 באוקטובר 1944 נשאו אופי שונה מהגירושים הקודמים: שוב לא הועמסו היהודים כמשפחות על קרונות הרכבת. הגיוס הכולל של הגברים בני 16-60 לפלוגות העבודה' וגיוס הנשים שבא מיד אחריו הותירו את שארית הקהילה כמעט ללא מפרנסים וחשופה להתעללות מצד אנשי 'צלב החץ'. אלפי משפחות יהודיות התפוררו וילדים רבים נותקו מהוריהם, כשהם עזובים לנפשם. ילדים אלה לא גוועו ברעב כגורל הילדים בגטאות מזרח-אירופה, הן בשל קוצר התקופה והן בשל פעילות המחותרת.

#### מה אפיין את ראשית ההתארגנות התנועתית בנושא בתי-הילדים?

תנועות-הנוער הציוניות החלו מיד בפעילות מאורגנת לאיסוף ילדים ובני נוער יהודים עזובים. בראשית פעולת ההצלה, הביאו חברי התנועות את הילדים למשרדי 'הצלב האדום הבינלאומי' (ע"ע), שנציגו בבודפשט היה פרידריך בורן. בית הילדים הראשון הוקם בספטמבר 1944<sup>22</sup> במסגרת הצא"ב על-ידי אוטו קומוי, שמונה למנהל מחלקה A. במחלקה זו התמקמו כל הפעילים הציונים, המבוגרים והצעירים. בחודשים אוקטובר ונובמבר נוצרה מעין תחרות תנועתית חיובית להקמת בתי-ילדים. לא זו בלבד שהיא הרחיבה את היוזמות לייצור מקומות מקלט נוספים, אלא שהיא גם יכלה להבטיח את הישרדותם של הילדים לאחר השחרור. למחותרת ולתנועות-הנוער היתה שליטה טובה למדי באנשיהם, והם יכלו לדאוג להישארות האנשים במקום ולהבטחת השגרה בתיפקוד הבית. לאחר ששכרו בתים מגורמים שונים, הביאו חברי המחותרת מיטות, מזרונים, שמיכות וציוד הכרחי אחר. מרבית הדברים ניקנו בשלב זה בכסף מלא במימונה של 'ועדת העזרה וההצלה' ובמימונם של יהודי בודפשט האמידים.

#### כיצד הושגו מבנים מתאימים?

המבנים שבהם הוחזקו הילדים הושגו בדרכים שונות ומשונות. תמורת החסות של 'הצלב האדום הבינלאומי' נמסרו וילות פרטיות וגם דירות בתוך בתי מגורים שאוכסנו בהן עשרות אחדות של ילדים. בעיה קשה היתה דאגה לכל הצרכים הטכניים והציוד; בעיה קלה יותר היתה מציאת עובדים לצוות המטפל, ביניהם היו גם חברי תנועות מנוסים בחינוך. אימהות רבות באו אף הן אל הבתים עם ילדיהן ונשארו שם כחלק מהצוות. לכל הבעיות הללו מצאו חברי תנועות-הנוער מענה.

22. לפי אינפורמציה אישית של חבר המחותרת, דוד גור, בית ילדים ראשון זה (והיחיד עד הפיכת סאלשי) הוקם ברח' דוב 90, במבנה של האיגוד המקצועי לעיבוד עורות, שרוב חבריו היו יהודים.

### **מה היה אופי הפעילות החינוכית בבתי-הילדים?**

בבתי-הילדים של הצא"ב התנהלה פעילות חינוכית בעיקר, אשר כוונה להעלותם של הילדים ארצה לאחר המלחמה. גם בתנאים החדשים לא נעלמה אוריינטציה זו, והתנועות דאגו, מלבד למילוי מחסורם של הילדים, גם למסגרת חינוכית כלשהי. הקמת בתי-הילדים תפסה מקום חשוב בתפיסת עולמם הציונית של פעילי המחנות. אין זה מקרה שמאמצים כל-כך מרוכזים הופנו לכיוון זה של הגנה והצלה. החברים הבינו כי יותר מכל קבוצת אוכלוסייה אחרת, מהווים ילדים את הבסיס לעתיד לאומי, כמו את הבסיס לתנועה הציונית בכלל ולכל אחת מהתנועות שהרכיבו את המחנות בפרט. לכן, לצד השאיפה להציל כמה שיותר, היו עיניהם של החברים נשואות גם להגשמת המטרות הלאומיות של העם היהודי בארץ-ישראל.

לכאורה בלתי סביר, שבעיר בה נרצחים בני אדם ברחובות לאור היום, ולא רק יהודים; בעיר ממנה משולחים יום-יום אלפי אנשים ברגל; עיר שמוציאים ממנה את משרדי הממשלה ומפעלי תעשייה שלמים מפורקים ומועברים מערבה – לכאורה מוזר שבאווירה כזאת מתכננים ומקיימים 'תכנית חינוכית' ציונית לילדים, שאיש אינו יודע היכן הוריהם ואם הם עדיין בחיים; במקרים רבים איש לא ידע אף את זהותם של הילדים. עבור הילדים, היתה החוויה החינוכית מוזרה ומושכת כאחת.

### **באילו תנאים הוחזקו הילדים?**

על אף הדאגה לחינוכם והטיפול המסור לו זכו, קשה היה לילדים במעונות. סידורי המחיה היו מאולתרים; הצפיפות היתה גדולה; האוכל היה מספיק, אך חדגוני, ובעיקר הורגש חסרונם של ההורים. הפעילות החינוכית היוותה עבורם פיצוי מועט על ילדותם שנגזלה, והשכיחה לרגע את הגעגועים והחרדות לאב, לאם ולאחים.

### **כיצד הובטח ביטחונם האישי של הילדים?**

הבטחת הבתים מפני השתוללות אנשי 'צלב החץ' התבססה על שלושה גורמים: ראשית, אנשי הבית עצמם. ליכולתם של האנשים להגיב כראוי ברגע של משבר היתה חשיבות מכרעת; הגורם השני היה המשרד המרכזי של הצא"ב בראשות קומי, אשר עמד כל תקופה בקשר אישי, כמעט יום-יומי, עם כל הבתים. התערבותו, בעזרת הנציגים הניטראליים, אצל השלטונות ההונגריים, מנעה יותר מפעם אחת את העברת בתי-הילדים לתוך הגטו או את התנפלות אנשי 'צלב החץ' עליהם; הגורם השלישי, והיחיד שהיה יעיל בשבועות האחרונים לפני השחרור, היה שמירה פיזית על בתי-הילדים. חברי תנועות-הנוער הם ששמרו, אם מחופשים במדי 'צלב החץ' ואם במדים של יחידות צבאיות אחרות. הודות לכל האמצעים הללו היו רק מקרים בודדים שבהם אמנם חדרו אנשי 'צלב החץ' לבית-ילדים, ואז היו התוצאות טרגיות.<sup>23</sup> במרבית הבתים עברו הילדים את תקופת האימים ללא פגע. הישג זה בולט במיוחד על רקע ההשתוללות והאנרכיה ששלטו בבודפשט, בפרט בחודש האחרון לפני השחרור.

24. ראו תצלום בעניין זה אצל בנשלום, עמ' 160-161

תרגום: רשימת בתי ילדים שהוקמו על-ידי התנועה הציונית תחת החסות של 'הצלב האדום הבינלאומי' בבודפשט, בתקופה שבין אוקטובר 1944 וינואר 1945.

A Cionista Mozgalom által létesített és a Nemzetközi Vöröskereszt védelmében álló zsidó gyerekek otthonok listája Budapest 1944 október - 1945 január.

## מה היו היקפה והישגיה של פעילות ההצלה בבתי-הילדים?

מפעל ההצלה בבתי-הילדים היה מפעל מסובך ורב-היקף, כשאר פעולות ההצלה בהונגריה בתקופה זו. בבודפשט הוקמו כ-50 בתי-ילדים, וניצלו בהם כ-6,000 ילדים בכל הגילים וכ-1,500 עד 2,000 מבוגרים.<sup>24</sup>

להצלחתו של מפעל זה תרמו שני גורמים: האחד, שבלעדיו לא היה ניתן לבצע פעולה כה נרחבת, היה התגייסותם של מאות פעילי התנועות החלוציות מכל הזרמים, וללא סייג; והשני, היה יוזמתו של אוטו קומוי ותמיכתם – הכספית – של גורמים נוספים בקהילה, ביניהם יהודי בודפשט האמידים, הג'וינט וכן פעילותם של שלום אופנבך והנזי ברנד, חברי 'ועדת העזרה וההצלה'. חשוב לציין כי בדיקה מיידגמית שנעשתה לפני מספר שנים על-ידי ישעיהו רוזנבלום, אשר היה בעצמו מנהל של אחד מבתי-הילדים, הראתה שלמעלה מ-80% מהחניכים שניצלו בבתי-הילדים הגיעו בסופו של דבר לארץ-ישראל.

למרות התנאים הסביבתיים הזהים, הרי שכל בית-ילדים היה סיפור בפני עצמו, וימחישו זאת העדויות של הפעילים ושל הילדים ששהו בבתי אלה.

23. פרץ רבס, מול נחשולי הרוע, עמ' 234-235, וכן על-פי העמותה לחקר תנועות-הנוער הציוניות בהונגריה. קיימים גם נתונים אחרים.

ז'נבע	כתובת	סגל בתי ילדים
Kerület	Cím	Vezetőség
1. VII	Akácfa utca 32	Roóz Zoltán, Friedman Jenő Reich Miklós (Gandi)
2.	Bácskai utca 58/b	
3. VI	Benczur utca 35	
4.	Budafoki út	Fischer Péter, Zsoldos Rahel
5.	Budakeszi út 67	Rosenblum Jesajahu, Mocsári Robi, Weinberger Jancsi (Karmi Jichak)
6.	Columbus utca 60	
7.	Csaba utca 7/a	(Jó Pasztor)
8. VIII	Család utca 58	
9.	Csángó utca 6/b	
10. VII	Dob utca 12	
11. VII	Dob utca 90	Kertész Miklós, Dr. Antal László Ben-Porat Jozsef, Weisz Mose, Hollender Jakov
12. VII	Garay utca 42	
13.	Gábor Andor utca	Szamosi
14.	Harangvirág utca	
15. VII	Hársfa utca 38 (37?)	
16. XIV	Hungária körút	
17.	Jókai Mór utca	
18. VIII	József körút 31/b	
19. VII	József körút 53	
20.	Kelemen utca 1/c	Hermina néni, Lusztig Mose, Jaffa
21. VI	Király utca 34	
22. VI	Király utca 69	
23.	Kisfaludy utca 9	
24. VII	Klauzál utca 26	
25. XIV	Kövér Lajos utca	Kramer Alice
26.	Kübányai út 51	
27.	Lajos utca 22	Dr. Körösy Ferencz
28. VIII	Magdolna utca 29-30	
29.	Mérlég utca	
30. XIV	Mexikói út	
31. VI	Munkácsy Mihály utca 5-7	Leibovics Avraham, Beck Dező
32. VI	Munkácsy Mihály utca 25	
33. VIII	Nagyfuvaros utca 4	
34. XII	Nürnberg utca 59	
35. II	Orsó utca 39-41	Dr. Friedmann Ignác, Grünwald Dávid (Coca), Szilasi Gyuri, Glück Zoli Weisz Vera
36. V	Perczel Mór utca 2-4	Junger Jichak
37. VI	Rákóczy út	Dr. Kotarba (Osterweil)
38.	Rónai út 112	Dobó Regina
39.	Szondi utca 76	
40.	Tanya utca 13	
41. V	Telaki Pál utca 16-18	Dr. Löffler
42. XIV	Thäköly út 77	
43. XIV	Thäköly út 83	
44. XIV	Thäköly út 160	Dr. Tischler
45.	Törökür utca 132	
46.	Törökür utca 164/b	
47. IV	Veres Pálné utca	
48. VII	Vilma királyné út 25-27	Dr. Roboz Ottó, Kanizsai Dezső
49. IV	Wekerle Sándor utca	Karni (Elfer) Klári, Livni Dan (Weisz Anti), Adler Mordí
50.	Vörösmarty utca 49	
51. V	Zoltán utca 6	Kramer Pali
52. XII	Zugligeti út 61	

Az adatokat Révész Ferenc gyűjtötte össze. Kiegészítések: Ságvári Agnes Prof. Dr.: A budapesti zsidóság holocaustja 1944. Budapest 1994.

תרגום: את הנתונים אסף פרץ רבס. השלמות נערכו על-ידי ד"ר פרופ' אגנש שאגווארי בשנת 1994.

## בין הבנה לעשייה – מפי חברי תנועות הנוער וצעירים אחרים בהונגריה

קטעי העדויות שלהלן לקוחים מתוך מבחר ספרי עדות ומחקר.

### ה'טיול'

#### 1. רפי בנשלום בן 24 בעת האירועים

ה'טיול' היה מבצע מסובך ביותר: הבעיות העיקריות היו כמובן בדרך לגבול הרומני ובמעבר עצמו, אך גם בבודפשט עצמה נעשו הכנות אין-ספור.

היינו שולחים מדי יום 5-10 אנשים לדרך, בנינוער מכל התנועות ואף בלתי-מאורגנים. רק ברגע האחרון יכולנו להודיע לאנשים מתי ולאן נוסעים, וזאת משיקולי ביטחון וכן מסיבות טכניות גרידא, שהרי המבריחים היו מגיעים תמיד גם הם רק ברגע האחרון. היה צריך לצייד את היוצאים בהוראות מפורטות, להכינם מבחינה נפשית לדרך, להפנות את תשומת-לבם לכל המצבים העלולים להיווצר בעת ה'טיול', ולבסוף היה צריך למסור סכום כסף לידו של כל אחד. סידורו של כל אדם ואדם דרש בדרך כלל כחצי שעה. כמובן, שהיה צריך להתייחס באופן אינדיבידואלי לכל אחד ואחד, מכיוון שהצלחת המבצע היתה תלויה בעיקר בהרגשת הביטחון של כל איש ואיש.

בתחילה היינו נפגשים עם האנשים בבניין היודנראט (בית הקהילה הניאולוגית). בצפיפות הגדולה שהיתה שם, לא יכולנו כמובן לפעול מבלי לעורר תשומת-לב, ולאחר זמן-מה הכירו אותנו, ואפילו יותר מדי. ברור היה שבתוך ההמון הרב מתהלכים בלשים וגם מלשינים, אך היתה עוד סיבה שבגללה נאלצנו לעזוב את רחוב שיפ. מלחמה בלתי פוסקת היתה לנו שם עם 'איגוד לוחמי החזית', שאף משרדו נמצא בבית הקהילה. 'לוחמי החזית' היו קצינים יהודים במלחמת העולם הראשונה, והם היוו את האלמנט הריאקציוני והפטריוטי ביותר בתוך יהדות הונגריה. כולם היו אנטי-ציונים מושבעים, וכעת מילאו במועצת היהודים תפקידים של סדרנים וייצגו בהתמסרות מלאה את עקרון הסדר והלגאליזם. היו בולשים אחרינו בלי הפסק. החלטנו סופית לנטוש את המקום הזה והעברנו תחילה את מקום



המפגש לגנים ציבוריים: לא קשה לתאר כמה סכנות היו כרוכות במפגשים מעין אלה. עם דמדומים היו מופיעים בגן אנשי 'אישטאוון הקדוש', דמויות שבלבושן ובהתנהגותן היו נראות משונות עד מאוד. לפעמים היו מופיעים אנשים במספר רב מאשר נקבע להם מראש. יש שביקשו להקדים את התור ליציאתם, כי הקרקע בערה להם תחת רגליהם, ויש שבאו סתם לבקש תעודה כלשהי, כסף או עצה. ה'בורסות' הללו, כפי שכינינו את הפגישות, היתה בהן הרבה מריטת עצבים, ולא תמיד עברו בשקט. בתנאים הללו נדרשו עצבים חזקים מאוד.

... היתה זו אפוא הקלה רבה עבורנו כשיכולנו, לפחות באופן חלקי, לחסל את ה'בורסות' המסוכנות הללו ולהעביר את ההכנות ל'טיול' לבניין הצירות, ברחוב ואדאס. שם יכולנו לדבר עם חברים בשקט, אך לא הקלו על עבודתנו והיה עלינו ללחום על זכותנו מול הנהלת הבית; זו רצתה מאוד להיפטר מאתנו, מאחר שפעולותינו היו לצנינים בעיניה; לא התחשבנו בכך והמשכנו לפעול בכל הדרכים.

מתוך: בנשלים, נאבקנו למען החיים

## 2. חנה אורן (Aczél Marika) בת 17 בעת האירועים

אני אחת מארבעת הצעירים שנמלטו מסקשפהרוור (Székesfehérvár), ממש יום אחד לפני ריכוז היהודים בגטו. הדבר אירע ב-22 במאי 1944. הייתי אז בת 17. ביום זה, לפני הצהרים, הופיע בביתנו שמוליק לוונהיים ועוד בחור מתנועת 'הנוער הציוני' בבודפשט. הדבר נראה מוזר, מאחר ואסור היה ליהודים לעזוב את עיר מגוריהם. התברר כי הגיעו עם תעודות מזויפות של נוצרים. הם סיפרו לנו כי התנועות הציוניות בבודפשט התארגנו להצלת יהודים מערי השדה, ובמסגרת זו הביאו אתם ארבע תעודות זהות מזויפות, שבעזרתן יוכלו שני צעירים ושתי צעירות מסקשפהרוור לנסוע לבודפשט ולהצטרף שם למחתרת. אמרו לנו גם שיבואו עוד מספר פעמים ויביאו תעודות נוספות. איש לא ידע שלמחרת ירכזו את יהודי העיר בגטו, ושהקשר עם העולם החיצון ינותק.

אני הייתי להוטה ללכת, ואבי חקר את השליחים על הסיכויים להינצל. תשובתם היתה כי לאחר תקופת עבודה במחתרת ישתדלו להבריח אותנו לארץ-ישראל דרך רומניה ויוגוסלביה. נאמר לאבי, כי משערים שכ-20% מהפעילים ישרדו. ההתלבטות היתה אכזרית; אימי תמכה בי, ולבסוף הצליחה לשכנע גם את אבי...

... בסופו של דבר מצאתי את דירתנו של שמוליק ברחוב דוהני, שם מצאתי את חברתי, קלארי שפיצר (Spitzer Klári). שאלתה הראשונה אלי היתה: "את עדיין בחיים?"

משימתנו הראשונה במחתרת הוטלה עלינו מיד. בודפשט התחלקה ל-14 רובעים, ובכל רובע היה משרד לרישום אוכלוסין. משרדים אלו היינו צריכים להוציא תעודות לידה של נוצרים, כדי להציל בעזרתם יהודים מערי השדה.

העבודה נעשתה כדלהלן: בכניסתנו למרשם האוכלוסין היה עלינו לחשוב על אדם בעל שם הונגרי נפוץ, להגיד

שהוא בן 24 בערך, והוא בן דוד, ולבקש את תעודת לידתו לקראת נישואיו. בזמן שהפקיד חיפש את שמו, היה עלינו להציץ בספר הרישום ולזכור מספר שמות עם שנת לידתם. כשהתעודה שביקשנו לא נמצאה, היינו צריכים להמציא תירוץ כלשהו וחזרנו למשרד מרשם האוכלוסין כדי להשיג את התעודות של האנשים שאת שמותיהם זכרנו מספר מרשם האוכלוסין.

כמעט כל לילה החלפנו מקום מגורים. אני וחברתי קלארי חיכינו מדי ערב בפינת הרחוב למישהו מהמחותרת, שיתן לנו את הכתובת ללינת לילה. המשפחות אצלן התאכסנו לילה או שניים, פחדו לארח אנשים בעלי זהות מזויפת. לבסוף הצלחנו למצוא חדר להשכרה, שילמנו סכום על חשבון שכר הדירה, ואז סיפרה לנו בעלת הבית, שאלה ששכרו לפנינו את החדר נראו לה חשודים כיהודים, והיא הסגירה אותם למשטרה. כמובן הסתלקנו משם מיד.

לאחר זמן-מה, שתינו ועוד חברים במצב דומה, התרכזנו בדירת הוריה של חברת המחותרת, שולה גרה (Sula Gara), אשר שהו בחוץ לארץ. שולה שיחדה את שרת הבית, שלא ילשין על האורחים הרבים. כך נהפכה דירה זו למטה 'הנוער הציוני' במחותרת.

עבודתנו המחותרתית במרשם האוכלוסין הפכה יותר ויותר מסובכת ומסוכנת. שוטרי חרש רבצו בכל מקום, ועקב הדרישות הרבות שלנו לתעודות לידה, עוררנו חשד. נאלצנו להפסיק את פעילותנו זו.

במחצית הראשונה של יוני 1944 אורגנה קבוצה של 13 מאתנו לבריחה לרומניה ומשם לארץ-ישראל. ה'טיול', כפי שקראנו לנסיעה מעין זו, יצא מתחנת הרכבת המזרחית של בודפשט ב-14 ביוני 1944. עלינו לרכבת שנסעה לכיוון רומניה כבודדים. באחת מתחנות הביניים עלו לרכבת שני שוטרי חרש, והתחילו לבדוק תעודות, לחקור את הנוסעים החשודים ואף לבקש מהם לצטט תפילות נוצריות, כדי לאמת את זהותם. חברתי קלארי, בעלת עיני התכלת, ישבה באחד התאים. הוקל לי כאשר ראיתי שלא חשדו בה ולא חקרו אותה. אני עמדתי ליד חלון ולידי גולי (גולדשטיין), אחד מחברינו, בחור בלונדיני. הוא שם את ידו על כתפיי וכך גם אנו לא עוררנו את חשדם של השוטרים.

כשסוף-סוף הגענו לתחנה האחרונה לפני הגבול, Mezötelegd, ירדנו מהרכבת, שבעה חברים מתוך ה-13. בין החסרים היה גם Szegő Feri (בן דודי). היתה זו חוויה קשה, אני זוכרת שבכיתי, אבל היינו צריכים להמשיך. הלכנו לביתו של איכר, שתמורת שוחד הסכים להדריך אותנו בחציית הגבול. בלילה הוא הוביל אותנו בשדות לביתו של איכר רומני בצד השני של הגבול. לפי המוסכם מראש עם האיכר הזה, היינו צריכים לקבל תעודות רומניות חדשות (גם מזויפות) באמצעות קרוב שלו ששירת במשמר הגבול הרומני. לרוע המזל, הגענו אל קרבת הבית באותו זמן בו ביקר במקום גם מפקדו, ובמקום לעזור לנו, הוא נאלץ לעצור אותנו.

במשך ימים אחדים נחקרנו כמרגלים, ולא האמינו לנו שאנו פליטים יהודים שברחו מהונגריה. השוטרים הרומנים נהגו בנו באדיבות, ותמורת שוחד לקחו אותנו מדי פעם למשפחות יהודיות, שם יכולנו להתרחץ ולקבל ארוחה טובה. בתום החקירות, ב-21 ביוני 1944, הועברנו לבית-הסוהר בטימישוארה (Timisoara, Temesvár). בבית-הסוהר היו בעיקר אסירים פליטים, והוחזקנו יחד עם רוצחות זוננות למיניהן. הסוהרות נהגו בנו טוב יחסית, ידעו שאנחנו לא

פושעות. התאים היו קטנים וצפופים, וישנו שתיים בכל מיטה. מדי פעם קיבלנו חבילות מהקהילה היהודית במקום. בינתיים התחיל המשפט שלנו, וכעצירים פוליטיים נשפטנו בבית משפט צבאי. הקהילה היהודית של העיר שלחה לנו עורך-דין. התקיימו מספר דיונים, והיה נדמה שהמשפט נוטה לטובתנו. קיוונו כי נישפט מקסימום לשלושה חודשי מאסר, לכן היינו בהלם כשהוטל עלינו מאסר של חמש שנים. תקוותנו היתה כי המלחמה תסתיים בקרוב, וממילא נשתחרר. הועברנו לבית-סוהר בעיר ארד וב-23 באוגוסט שוחררנו ע"י הצבא הסובייטי.

מתוך: אבן ורביד (עורכים), זכור, ספר זיכרון לקהילות סקשפהרוור והסביבה, יד ושם 1997, עמ' 171-175

## זיוף מסמכים

### 1. דוד גור בן 18 בעת האירועים

בתנועות המחתרת של אירופה היה ייצור התעודות המזויפות אמצעי אחד בלבד להצלה, ואילו בהונגריה ובבודפשט היה זה אחד הענפים החשובים והמרכזיים של העבודה המחתרתית. עובדה זו נבעה מן המציאות בה פעלה תנועת המחתרת בהונגריה, וכן מאפשרויות ההצלה.

בארצות אחרות היו המטרות העיקריות: המאבק המזוין, החבלה, ההתנגדות; בהונגריה התמקדה הפעילות היהודית המחתרתית – בלית ברירה – בהצלת חיים.

הסיבות שהובילו לכך היו אלה:

א. היעדר שכבה של נושאי נשק. רוב היהודים בגילאי 18-42 גויסו לעבודות כפייה כבר ב-1942. אלה שלא גויסו, נקראו לשירות לאחר כניסת הגרמנים. עם נשים וילדים בלבד, לא ניתן היה לארגן התנגדות מזוינת.

ב. היעדר תנאים טופוגראפיים הולמים; רוב שטחה של הונגריה הוא מישור רחב-ידיים, עני ביערות. האזור היחיד שתנאיו הגיאוגרפיים מתאימים ללוחמה פרטיזנית הוא אזור הרי הקרפאטים. אך היהודים, תושבי אזור זה, היו הראשונים שרוכזו בגטאות וגורשו לאושוויץ תוך ימים ספורים לאחר כניסת הגרמנים.

ג. היעדר זמן. עם כניסת הגרמנים, רדפו האירועים זה את זה במהירות מסחררת. הריכוז בגטאות והגירושים בוצעו באזורים שונים של הארץ בשיא היעילות, תוך ימים ספורים, כאשר תהליך הגירוש, חוץ מאשר בבירה, הושלם תוך ששה שבועות! לא היה זמן להתארגנות.

להישאר בחיים – משמע: להשתמט בזהירות ובמהירות מלבצע את ההוראות המתחדשות לבקרים של הרשויות. משימה זו, כל פרט היה חייב לבצע בעצמו. הדרך היחידה היתה הצטיידות בניירות מזויפים. החלפה מתמדת של שמות ומגורים הצריכה כמות אדירה של תיעוד.

מתוך: בנשלום, נאבקנו למען החיים, עמ' 177-178.

## 2. רפי בנשלום בן 24 בעת האירועים

מן החברים הניצולים [מן הגירוש] היה צורך להקים גרעין פעיל לעבודת ההצלה בעתיד. היעד היה הצלה. השיטה: להשיג חופש תנועה ... שכן על היהודים נאסר בתכלית האיסור לבוא מערי השדה לבירה או לנסוע לשם. הנסיעה היתה כרוכה בביקורות והיה בה סיכון חיים ... לאחר שהחלטנו לרכז את חברינו בבודפשט, השתמשנו בשיטה של שיגור 'אישורי חופשה' אל חברינו ב'פלוגות העבודה'; באמצעותם יכלו אלה לבוא לבירה וגם לצאת ממנה. משנחסמה אפשרות זו, שיגרנו צווי גיוס; בטל גם אמצעי זה – שלחנו חיילים מכיתות המשמר של 'פלוגות העבודה', בעזרת חברינו ששירתו בהן.

מתוך: בנשלום, נאבקנו למען החיים

## בתי־ילדים

### 1. פיל (משה אלפן) בן 26 בעת האירועים

היה אחראי על נושא הבונקרים ב'ועדת ההגנה'. לא ראה בבונקרים פתרון להצלה, ואמנם אחרי תקופה קצרה קיבל את האחריות על ה'טיוול'.

אמרנו: בואו נעשה לפחות את הדבר המועט הזה: נכניס את הילדים לבתי־ילדים, ניתן להם חינוך, ניתן להם לאכול, ניתן להם תנאים הגייניים נורמליים. אולי גם נציל אותם, או חלק מהם, אם יקרה משהו לגטו.

... זה היה מעין מודל שיצרנו ... אם הצירות השוויצרית הוציאה כתב חסות, אז אמרנו: יופי! אם הם יודעים להדפיס כתב חסות, אז גם אנחנו יודעים. וכשהצירות הדפיסה 100 כתבי חסות, אנחנו הדפסנו 2000. גם כך פעלנו במסגרת 'הצלב האדום הבינלאומי'; פעלנו לפי העיקרון שאם יהיה בית־ילדים אחד או שניים בחסות 'הצלב האדום', אז [בהמשך] יהיו 20, [ואחרי־כך] יהיו 30. קודם שהמוסד הזה יהיה קיים, שהגרמנים וההונגרים יתנו אישור אחד, שניים או שלושה, ואנחנו כבר נדע להכפיל אותם. וזה אכן מה שקרה. ההונגרים נתנו את האישור בהשפעת 'הצלב האדום הבינלאומי', באמתלה שיש בגטו ילדים שהוריהם מתו, יתומים שאין להם ממה לחיות, וזה יוצר בעיה אדמיניסטרטיבית קשה לגטו, וכך 'הצלב האדום הבינלאומי' נתן את חסותו לילדים יתומים אלה. ברגע שעיקרון זה הצליח, אז כבר לא היה כל־כך קשה, מכיוון שיכולנו לכתוב שלט: "בית־ילדים בחסות הצלב האדום הבינלאומי". כך, במשך הזמן, התרבו הבתים ונפתרה הבעיה העקרונית.

רונו, הקרב על החיים, עמ' 248, 252.

## 2. אפרה אגמון בן 22 בעת האירועים

... ובכן, הוחלט להקים שורה של בתי-ילדים, והפעילים של התנועה לקחו על עצמם להפעיל את הנושא. גויסו אנשים מבין בוגרי כל התנועות שהתקבצו באותו זמן מערי השדה ומהבחורים מ'פלוגות העבודה', והוקם 'קאדר' למטרה זו. המחלקה עסקה גם בגיוס משאבים, האמצעים והכלים לציוד בתי-הילדים, בזה אחר זה – שמיכות, מיטות, כלי-בישול ועוד... כל הציוד הדרוש כדי לקיים חיים כלשהם. היה צורך לגייס אנשים שיעסיקו את הילדים, יטפלו בהם וידריכו אותם. רצינו לתת לכך תוכן, שאפשר יהיה לסבול את החיים האלה. השתדלנו לעשות זאת לפי סולם גילים: מתינוקות ועד לילדים גדולים יותר.

הגורם הבינלאומי, 'הצלב האדום הבינלאומי', סיפק את החסות; המנהיגות היהודית יצרה את הקשרים ואת הבסיס למבנה הארגוני; ואילו אנשי תנועות-הנוער השתמשו בחסות ובמנגנון שנוצרו כתשתית לפעולת הצלה בהיקף רחב.

מתוך: רונן, הקרב על החיים, עמ' 251.

## 3. ישעיהו רוזנבלום בן 20 בעת האירועים

ביקשתי מדאינוש (אדוניהו בליצר) שיתן לי תפקיד אחר, ואז הוא אמר לי: "קיבלנו מאיזה אציל ממש ארמון, בשדרות בודקסי. קח את השלט עם הסמל של 'הצלב האדום הבינלאומי', נדפיס לך מיד תעודות שהבית מצוי תחת החסות של 'הצלב האדום', תלה את השלט, הנה המפתחות, ונפתח בית ילדים".

באותו לילה יצאנו לשם עם כמה חברים. בערך בשעה שלוש אחר חצות נעצרו לידנו פתאום שתי מכוניות צבאיות. אנחנו כמובן רעדנו מפחד, ולא הבנו מה קורה. פתאום אנחנו שומעים מישהו צועק: "שיו! איפה אתה?" זה היה אדון קפש (אליעזר קדמון) בתלבושת של יחידת עזר של הצבא, ועמו 80 עד 100 ילדים.

מתוך: כהן, המחתרת החלוצית בהונגריה, עמ' 213

## 4. זהבה מורגנרוט (הרמן)

היתה ילדה בת 12 בעת ההיא, נותרה בבודפשט ללא הוריה.

הופיע איש צעיר עם צו בידו האומר ש-30 ילדים הולכים אתו. אנחנו, אחיותיי ואני, נבחרנו בין אותם 30 הילדים. לא ידענו מי האיש ולא ידענו לאן פנינו מועדות.

משה היה שמו של אותו בחור, כבן 20. מי שלח אותו? ברור היה שהוא אינו שליח אלוהים. מזמן לא היה אלוהים בלבנו. שלחו אותו אנשים. אולי המחתרת? הלכנו אתו דרך ארוכה. הוא חיך. הוא אמר לנו בדרך שאנו הולכים למקום בטוח! לבית מוגן, לבית זה אסור לגרמנים להיכנס. הגענו לבית גדול ויפה ברחוב קלמן. בפתח הבית היה

סמל שפירושו לא הבנתי, אבל את הכתוב קראתי: "בית מוגן". נכנסנו לבית זה. קיבלנו אוכל והתרחצנו אחרי שבועות רבים שלא עשינו זאת, ואפילו ישנו במיטות. מישהו בחוץ דאג לנו, לא ידענו מי הוא או מי הם.

מתוך: רונן, הקרב על החיים, עמ' 253, על-פי עדותה של מורגרוט ב-1985 בקיבוץ געתון.

## 5. פיל (משה אלפון) בן 26 בעת האירועים

אחת הבעיות שעמדנו בפניהן היתה בעיה מצפונית רצינית מאוד: סלקציה-לא סלקציה. למה ילד זה כן; למה ילד זה לא. ואם אמרנו כבר שאפשר להציל, אז למה ילד א' כן וילד ב' לא? בעיה קשה מאוד. היו ועדות בכל התנועות שהעדיפו ילדים ממשפחות ציוניות. העדיפו ילדים מקורבים לתנועה. פשוט היה יותר קל לקבל את הילדים האלה, לשכנע אותם. באילו קריטריונים? מאוד חופשיים, מאוד כלליים. המקומות בהתחלה היו מעטים מאוד. אנחנו התחלנו ב-40 ילדים והגענו נדמה לי ל-4000 ילדים.

מתוך: רונן, הקרב על החיים, עמ' 255.

## 6. דו"ח מאת משה פיל-אלפון

על ביקורו במעון הילדים ברחוב דוב 90, ב-5 בדצמבר 1944.

בימים השני והשלישי בדצמבר קרה בבית הילדים אירוע מצער. מנהל מעון, פרופסור ס., שלח את משפחתו מן המעון, ולמחרת עזב בעקבותיה, והשאיר את המעון ללא הנהלה. עזיבתו גרמה לבהלה ולאנדרלמוסיה. נוסף לו עזבו את המעון עוד 20 חניכים ואנשי צוות. התנהגות בלתי אחראית זו מלמדת, שיש אנשים המעמידים את ביטחונם האישי מעל ביטחונם של הילדים. המסקנה המתבקשת היא הוצאתם ממסגרת האחריות המשותפת. יחד עם זאת יש להבהיר להנהלה החדשה של המעון, שהתנהגות בלתי הולמת מסוג זה יוצרת בעיות קשות ומסכנת את חייהם של רבים מבין הילדים. יש לציין, שחברי ההנהלה שנשארו במקום עשו כמיטב יכולתם להחזיר את הסדר על כנו.

בזמן ביקורי במעון התגוררו בו 510 ילדים ו-94 מבוגרים. לשם ניהול עבודה חינוכית תקינה, חולקו הילדים לקבוצות. סוף-סוף נפתרה בעיית הרחיצה של הילדים, וכתוצאה מכך פחתו המקרים של מחלת הגרדת.

כמות האוכל אינה מספיקה עדיין, למרות שהמחלקה הכלכלית, במסגרת הצלב האדום הבינלאומי, תומכת עתה במעון יותר מאשר בעבר. גם הנהלת המעון משתדלת להקל על המחלקה הכלכלית בכך, שחלק מהילדים משלימים את החסר מכיסם. תופעה זו משפיעה לרעה על אותם ילדים שאין להם כסף. המחנכים הצעירים מתנועות הנוער הצליחו לשכנע את הילדים לעשות קופה משותפת, ובכך לפתור את הבעיה באופן קולקטיבי. הילדים קיבלו פתרון זה בהבנה, לשמחת כולם.

במקום הצוות שעזב, יש צורך באנשי צוות אחרים, וזאת בהתאם לרשימה המוצעת על-ידי הנהלת המעון.

מתוך: רבס, מול נחשולי הרוע, עמ' 230-231.

## 7. מרים רחניצר

היתה בת 15 בעת המאורעות

זה היה בית לא כל-כך גדול, עם הרבה חדרים. היינו המון המון ילדים. היו גם ילדים יותר קטנים, הרבה יותר קטנים. עשו קבוצות קבוצות, כך שהגדולים יטפלו בקטנים. היו שם כמה מדריכים, אבל הם לא יכלו להשתלט על כל-כך הרבה ילדים. אני זוכרת שהיו לי חמישה ילדים קטנים שהייתי צריכה לטפל בהם: לרחוץ אותם, לכבס להם, להאכיל אותם, לדאוג להם...

בשל הצפיפות, הלכלוך היה די גדול. ישנו שניים במיטה, כי לא היו מספיק מיטות. היו מיטות בשתיים-שלוש קומות, בצורה מאוד פרימיטיבית. והאוכל היה בהתחלה מספיק ודי טוב, אבל במשך הזמן לא יכלו להביא מספיק אוכל והיינו די רעבים לפעמים...

השתדלו גם לעשות פעילות חברתית. זאת אומרת להעסיק אותנו, שלא נרגיש את הבדידות. היו שיחות, וכל המדריכים היו ציונים, נתנו הרצאות על החיים בארץ-ישראל, ואיך שיהיה כשהמלחמה תיגמר, ואיך כולנו נשמה. ליותר קטנים השתדלו להביא משחקים. אני זוכרת, שתמיד הרכיבו קבוצות כדי לשחק בכל מיני משחקי חברה. וליותר קטנים הביאו כדור. אבל הבעיה שזה היה חורף, בפנים לא היה כל-כך מקום לשחק, ובחוץ היה מאוד קר...

המדריכים דיברו על ארץ-ישראל. היה להם חומר, ספרים על החיים בקיבוץ. חשבנו, מי יודע מה... זה עשה עלי רושם גדול מאוד. חשבנו שכשתיגמר המלחמה, ניסע כולנו לשם, מפני שאף אחד לא חשב שקרוביו יחזרו מהמלחמה; רוב הילדים חשבו שלקחו את הוריהם, ולבטח הרגו אותם והם נשארו לבד.

מתוך: רונן, הקרב על החיים, עמ' 160-161.



בית-ילדים בבודפשט  
אחרי השחרור  
(בנשולם, שם, עמ' 160-161)

## הנחיה לתלמידים

בחרו אחת מן המשימות הבאות. מלאו אותן תוך שימוש במידע שבחוברת זו וכן במקורות נוספים, ככל הנדרש. לרשותכם ביבליוגרפיה ממולצת בעמוד האחרון שבחוברת וכן ביוגרפיה תמציתית של מנהיגי התנועות. את עבודותיכם הציגו בפני המליאה לקראת הדיון המסכם שייערך מיד לאחר מכן.

### משימה מס' 1: מפה

הכינו מפה צבעונית, גדולה וברורה, של דרכי המילוט בהן הובילו תנועות־הנוער את יהודים מהונגריה לרומניה. לוו את המפה במקרא מפורט וב'משבצות מידע' לגבי אישים, מושגים ומקומות הקשורים בדרכי מילוט אלה (היעזרו במפה בעמ' 8 וכן באטלס השואה מאת גילברט). מומלץ כי המפה תהיה לפחות בגודל 1 מ"ר. רצוי להוסיף מתלים, כדי להציגה בנוחיות לפני המליאה.

### משימה מס' 2: ראיון

הכינו ראיון עיתונאי קבוצתי עם כמה מפעילי המחתרת החלוצית. חברו שאלות והתאימו להן תשובות מכמה מקורות:

- א. מתוך קטעי העדות הכלולים בחוברת
  - ב. מתוך ספרי עדות שתאתרו בעצמכם (ראו גם רשימת המקורות בסוף החוברת)
  - ג. מתוך ראיון אמיתי שתקיימו עם חלק מן הפעילים שחיים בינינו.
  - ד. מתוך השערתכם לגבי התשובה שעשויה היתה להינתן על-ידי המרואיין, אילו נפגשתם עמו. תשובות אלה הדגישו בעיצוב גרפי שונה.
- את הראיון תוכלו לערוך בצורת עיתון קיר, חוברת, מצגת מחשב או כל רעיון אחר העולה בדעתכם.



## משימה מס' 3: אלבום

הכינו ספר הנצחה והוקרה לאחד מפעילי המחתרת או לילד יהודי אחד, שניצל בזכותם. לצורך כך התחקו אחר הביוגרפיה של אותו אדם, לפני השואה, במהלכה ואחריה. שלבו בספר תצלומים, ראיונות ותיאורים של רגעים משמעותיים בחייו, הקשורים בפעילות המחתרת. תכננו והפיקו את הכריכה של הספר. החליטו כיצד תאירו את כריכתו הקדמית ומה תכתבו על כריכתו האחורית.

דין במליאה

סיכום

## למורים

אנו ממליצים לנצל את מפגש הסיכום כדי ללבן כמה מן השאלות העולות ממכלול הנתונים והעדויות שפרשנו לפני התלמידים בחוברת זו. אפשר להציג את השאלות ולהשאיר בידי התלמידים את הבחירה לאילו מהן להתייחס. הדבר עשוי לשקף את יחסם הרגשי לפרשה שהתוודעו אליה זה עתה, וזאת באמצעות נגיעה בכמה עניינים, שיש בהם כדי לעורר התלבטות, תמיהה, סקרנות לחקר נוסף או מסקנה מגובשת. בשאלות המעוררות מחלוקת כדאי לרשום על הלוח את העמדות השונות שמביעים התלמידים בדיון, וכך להמחיש את מורכבות הסוגייה. מומלץ כי אחד התלמידים יהיה זה שיסכם את הדיון לאור לקט העמדות שהובעו בו.

לפניכם מבחר שאלות לדיון:

1. איזו מבין פעולות העזרה וההצלה הרשימה אתכם במיוחד? מדוע?
2. מדוע בחרו חברי תנועות־הנוער בהונגריה בהצלה במקום בארגון מרד מזוין?
3. אלו מחירים אישיים וציבוריים שילמו צעירי תנועות־הנוער בהונגריה על בחירתם? קשבו על מקומם בזיכרון הקולקטיבי שלנו.
4. האם ניתן לראות בפעולות הצלה סוג של מרד? האם אפשר להגדיר את פעולותיהם של חברי תנועות־הנוער בהונגריה כמעשי גבורה?
5. מדוע לא שמענו את סיפורם של יהודי הונגריה במקביל לסיפור מרד גטו ורשה?
6. במה מיוחדות, אם בכלל, פעולות העזרה וההצלה שאורגנו על-ידי תנועות־הנוער בהונגריה לעומת מאמצי עזרה והצלה אחרים שאתם מכירים?

## ראשי תנועות-הנוער החלוציות בהונגריה

### אשר ארני, 'הבונים'

1924 – 2003



נולד בבודפשט; מאז פרוץ המלחמה עסק באימון חברי המחתרת בנשק, התחמק מן הגיוס ל'פלוגות העבודה' ופעל להשגת תעודות מזויפות ולהברחת חברי תנועתו ממחנות העבודה; ב-1944 יצא לערי השדה כדי להוציא משפחות יהודיות מן הגטאות לפני גירושן למחנות המוות; כשבתיקו כמות גדולה של תעודות מזויפות, נסע לאזור הגבול בהרי הקרפטים כדי לנסות, לשווא, למסור אותן ליהודים המובלים ברכבות; עסק בהעברת יהודים דרך הגבול ההונגרי לרומניה; בעיר הגבול נאג'ווארד נעצר על-ידי הגסטאפו, נחקר, אולם כעבור חודש ימים שוחרר, חזר לבודפשט והמשיך בפעילותו; אשר ארני עמד בקשר עם 'הצלב האדום השוודי' ו'הצלב האדום הבינלאומי' וכן עם שליחי היישוב

בכל הקשור למאמצי ההצלה; היה שותף בבניית הבונקרים שנועדו לקלוט בבוא העת את חברי המחתרת; ב-8.12.44 נתפס שוב, והפעם על-ידי שוטרים הונגרים, כשברשותו אקדח. הוא נחקר קשות, אך לא גילה את זהותו האמיתית; אחרי השחרור היה פעיל בתנועתו בהעלאת חברים וילדים לארץ-ישראל. בעלותו ארצה הועבר על-ידי הבריטים לקפריסין; ב-1947 השתחרר, הצטרף לקיבוץ מעגן, ואחר כך היה בין מייסדי קיבוץ בית העמק, שם מצא את ביתו.



## רפי בנשלום (פרידל), 'השומר הצעיר'

1920 – 1996

נולד בקלויז' שבטרנסילבניה; בילדותו עקרה משפחתו לגרמניה; בהיותו בן 13, עם עליית היטלר לשלטון, עקרה המשפחה שוב, לברטיסלבה; רפי הצטרף שם לקן 'השומר הצעיר', וב-1937 נשלח להקים קן בפראג. את בחינות הבגרות עשה כשצ'כוסלובקיה כבושה בידי הגרמנים, תוך שהוא מתפרנס מצילום. בזה עסק גם במסגרת הצבא הסלובקי, אליו גויס; ב-1941 ירד למחתרת בעיר טרנצ'ין, בעודו עובד כצלם; בלילה האחרון של שנת 1943 התכנסו 23 חברי 'השומר הצעיר' בעיירה הסלובקית נובה-מסטו, שמעו

דיווח על המצב בפולין ועל מרד גטו ורשה וקיימו דיון ארוך. בסופו הוחלט שדוברי הונגרית יעברו להונגריה ואילו האחרים יצטרפו לפרטיזנים בסלובקיה. כך הגיעו משה פיל (אלפן) ורפי פרידל (בנשלום) בראשית 1944 לבודפשט; על רפי הוטל להחליף את יושקו באומר ובניטו [יעקב רונן] בריכוז הנהגת התנועה; עם כיבוש הונגריה, ייצג רפי את התנועה ואת המחתרת החלוצית כלפי המוסדות היהודיים. הוא קיים מגע עם ראשי הקהילה, עם 'ועדת העזרה וההצלה', עם הממשל ההונגרי, אנשי הצבא והמשטרה ואף עם אייכמן ואנשיו. לרפי, בעל החזות הארית, היה כישרון מיוחד לנהל משא ומתן, לרכוש בני ברית ולשכנע גם אויבים, והוא עשה זאת תוך סיכון נפשו יום-יום ושעה-שעה; יחד עם חבריו פעל במרץ רב להצלת יהודים רבים ככל האפשר ולשחרור חבריו מבתי הסוהר של 'צלב החץ', וסייעה לו בכך תמרה חברתו, לימים – אשתו; אחותו, בעלה ובנה נספו בשואה, הוא ואחיו שרדו.

לאחר השחרור חזר רפי לצ'כוסלובקיה והקים בפראג את המשרד הארץ-ישראלי ששימש מרכז לפעילות ה'בריחה'; בקונגרס הציוני שהתקיים בלונדון ייצג רפי בנשלום, יחד עם חייקה גרוסמן, את תנועת 'השומר הצעיר'; ב-1947 עלה עם אשתו ובנו בכורו ארצה, והצטרף לקיבוץ העוגן; בהמשך דרכו גויס לשירות החוץ הישראלי ופעל בקיבוצו בתחומי החברה והתעשייה.



## נשקה גולדפרב (סנדל), 'דרור הבונים'

2000 – 1921

נולדה בקרפטורוס למשפחה דתית, ובגיל צעיר התייתמה מהוריה; חברה בתנועת 'החלוץ הצעיר' (שמאוחר יותר היתה ל'דרור הבונים') מאז היותה בת 15; ב-1939, בהיותה בהכשרה לקראת עלייה לארץ-ישראל, הופתעו היא וחבריה על-ידי שוטרים הונגרים שהובילו אותם לבודפשט, שם נכלאו למספר ימים והוחזרו לכפריהם; ב-1940 עזבה מיוזמתה את משפחתה והצטרפה לקומונה של התנועה בבודפשט; ב-1941 סייעה לפליטים היהודים שהגיעו לעיר, והמשיכה בכך לצד בעלה לעתיד, צבי גולדפרב, גם ב-1942. ב-1943

יצאה בשליחות התנועה לקרפטורוס כדי להזהיר את היהודים מפני העתיד לבוא וכדי לייסד שם סניפים חדשים; לאחר כיבוש הונגריה ע"י הגרמנים היתה נשקה פעילה מרכזית במחתרת והתבלטה בתושייתה ובאומץ לבה. היא עסקה במגוון רחב של פעילויות ושליחויות. באחת מהן נתפסה, יחד עם צבי וחברים אחרים, נחקרה ועונתה קשות, אך לא גילתה את סודות התנועה. היא נכלאה בבתי כלא שונים בבודפשט ולבסוף שוחררה בפעולה נועזת של המחתרת החלוצית; אחרי השחרור, בינואר 1945, עסקו צבי ונשקה גולדפרב בשיקום התנועה ובטיפול בשארית הפליטה, ביניהם מאות ילדים; ב-1949 עלו ארצה והיו בין מקימי קיבוץ פרוד. בנם, אורי, נפל במלחמת יום הכיפורים. ארבע שנים לאחר מכן הלך גם צבי לעולמו.



## דוד עשהאל, 'בני עקיבא'

1983 – 1924

נולד באונגוואר (שהיתה שייכת אז לצ'כוסלובקיה); חבר פעיל מנעוריו בסניף 'בני עקיבא' בעירו; בוגר הגימנסיה העברית באונגוואר; בשנת 1941 עבר לבודפשט; בשנת 1943 גויס לעבודות כפייה, נפצע וברח מיחידתו. היה בין ראשי 'בני עקיבא' שפעלו במחתרת בהונגריה אחרי הכיבוש הגרמני; נתפס על-ידי אנשי 'צלב החץ', כתוצאה מהלשנה של שכן נוצרי, בן עירו, אשר זיהה אותו ברחוב בבודפשט; ברח מהמעצר והמשיך בפעילות למען תנועתו; אחרי השחרור היה בין משקמי התנועה ומנהיגיה; עם עלייתו ארצה עבד בסוכנות היהודית ויצא לשליחויות שונות מטעמה.

## אביגדור (אנדי) פריימן, 'בית"ר'

1945 – 1922



יליד קאשה (קושיצה); סיים לימודי התיכון ההונגרי בעירו; היה חבר 'בית"ר' מנעוריו וכבר בשנת 1939–1940 היה מעורב בהברחת ילדים מפולין דרך קאשה להונגריה; לאחר כיבוש הונגריה בידי הגרמנים ב-1944 עבר לבודפשט וארגן את הברחת חניכי בית"ר מקאשה ומערים אחרות, בעזרת תעודות מזויפות, ודאג לסידורם ולמחייתם בבודפשט.

אנדי נתפס פעמיים ע"י השלטונות ההונגריים. פעם אחת הוחזר לעירו והצליח לברוח מבית החרושת ללבנים בעת גירוש יהודי העיר; פעם אחרת הצליח

להימלט ממפקדת 'צלב החץ'. משהיה למפקד אנשי בית"ר שבמחתרת, הנהיג את חבריו בבונקרים, בגניבת הגבול לרומניה, בהעברת חברי התנועה מהיחידות של עבודות הכפייה ועוד; בהנהגתו הופסק הניתוק הממושך בין תנועת בית"ר בהונגריה לבין תנועות הנוער האחרות (מאז שפרש ז'בוטינסקי מהסתדרות הציונית העולמית) והוא עבד בשיתוף פעולה מלא עם מנהיגי החלוץ בהונגריה. בית המלאכה המרכזי של המחתרת סיפק את צרכי תנועת בית"ר בכל הנוגע לתיעוד הנדרש.

בראשית דצמבר 1944 חלה אנדי פריימן. הוא נפטר בבית החולים בבודפשט בעת המצור הרוסי על העיר, והוא בן 22 שנים בלבד.

## פרץ רבס, 'מכבי הצעיר'

– 1916



נולד בהולייץ; למד ארבע שנים רפואה באוניברסיטה בברטיסלבה, שם גם היה אצן אלוף וייצג את האוניברסיטה בתחרויות בינלאומיות; ב-1938 נאלץ לקטוע את לימודיו בשל המגבלות החוקיות שהוטלו על מספר היהודים באוניברסיטאות; ב-1940 עמד לעלות ארצה יחד עם אשתו, אולם הנאצים מנעו את יציאת הספינה; מאז הקדיש עצמו לפעילות תנועתית. ב-1942, במהלך הברחת חברים להונגריה, נתפס והצליח להימלט; מאז העביר פעילותו לבודפשט ועסק שם בריכוז התנועה; בעת אספקת ניירות מזויפים נתפס שוב, נאסר, והוחזר לסלובקיה; במעבר הגבול שוב הצליח לחמוק, שב לבודפשט, ותרם להקמת 'ועדת העזרה וההצלה' הראשונה בהונגריה. במשך כל תקופת השואה נשאר מקשר בינה ובין המחותרת החלוצית.

בין השנים 1943 ועד 19 במרס 1944 עסק יחד עם יואל ברנד בארגון בריחת יהודים מפולין וסידורם בהונגריה. לאחר הכיבוש היה חבר במפקדה המשותפת של התנועות החלוציות, והמשיך פעילותו תחת שמות בדויים; כחלק מפעולות ההצלה בהן היה מעורב קיים קשר הדוק עם 'הצלב האדום השוודי' ועם 'הצלב האדום הבינלאומי' בארגון בתי-הילדים; בקיץ 1944, כאשר פנתה גיזי פליישמן מ'קבוצת העבודה' בסלובקיה בקריאת הצלה נואשת לד"ר קסטנר להעביר סכום גדול בדולרים, הדרוש בכדי לשחד את ויסליצני, שימנע את חידוש הגירוש, לקח על עצמו רבס אישית להבריח בלילה את הגבול ולהביא את הכסף בעצמו. פעולה דומה ביצע גם בחודש אוגוסט, ביום מרד הפרטיזנים בסלובקיה; מיד לאחר השחרור היה חבר בוועדה הראשונה של ה'ג'וינט', עסק בעזרה והצלה של ילדים ונוער, פליטי המלחמה וכן מילא תפקידי מפתח בארגון ה'בריחה' מהונגריה; במאי 1949 עלה ארצה ומאז הוא חבר קיבוץ כפר המכבי.

## סטפן סיגפריד רוט, 'הנוער הציוני'

1995 – 1915



נולד בהונגריה, וב-1938 קיבל את התואר דוקטור למשפטים; היה ממנהיגי ארגון הסטודנטים הציונים 'מכביאה' ומראשי תנועת 'הנוער הציוני'; משנת 1942 היה לנציג 'הציונים הכלליים' ב'ועדת העזרה וההצלה'; עזר לפליטים חברי התנועה מפולין ועמד בקשר עם ראש המחלקה לענייני זרים במשרד הפנים ההונגרי, אנטל ירושק (Antal Jarosek), חסיד אומות העולם; אחרי הכיבוש הגרמני סירב להשתתף בפעילות היודנראט בבודפשט; עסק בארגון קבוצות ה'טיול' לרומניה וחילק תעודות מזויפות; ביוני 1944 נעצר, ישב בבתי כלא שונים, והשתחרר רק ביום הכיפורים 1944, בעזרתו של אוטו קומוי; אחרי עליית סאלאשי לשלטון המשיך לפעול במחתרת, בעיקר בבתי-הילדים.

אחרי השחרור פעל במרכז לאיסוף מידע על רדיפת היהודים בהונגריה; לימים היה לנשיא ההסתדרות הציונית באנגליה ושימש כיו"ר המכון לעניינים יהודיים (IIA) בלונדון. תרומתו הנכבדה לאוניברסיטת תל-אביב בראשית שנות התשעים אפשרה את הקמת המכון לחקר האנטישמיות והגזענות בימינו.

## ורשימת התעודות והתצלומים

1. חווה אייכלר ויהודה תלמי, חלום, מאבק, הצלה – תולדות תנועת 'הנוער הציוני' בשטחים דוברי הונגרית 1931–1947, משואה, 1996.
2. אשר ארני, עין אחת בוכה, עין אחת צוחקת, העמותה לחקר תנועות-הנוער הציוניות בהונגריה, 2002. העדויות הנאספות על-ידי העמותה מועברות בקביעות למוסדות הבאים: בית לוחמי הגטאות; המוזיאון למורשת היהדות הדוברת הונגרית, צפת; יד ושם; ארכיון צה"ל; הארכיון הציוני המרכזי.
3. נעמי בלנק וחיים גניזי (מבוא והערות), מחתרת הצלה – 'בני עקיבא' בהונגריה בתקופת השואה: תעודות ועדויות, אוניברסיטת בר-אילן, 1993.
4. נתן בן חיים (עורך), יד לבית"ר הונגריה 1928–1948 (ללא ציון הוצאה)
5. רפי בנשלום, נאבקנו למען החיים: ממצעי המחתרת החלוצית בבודפשט בשנת 1944, מורשת/ספריית פועלים, 1978.
6. רנדולף ל. בראהם ונתנאל קצבורג (עורכים), תולדות השואה: הונגריה, יד ושם 1992.
7. אלכסנדר ברזל, (עורך), חלומות ומאבקים – תולדות תנועת גורדוניה מכבי הצעיר בהונגריה 1938–1950, מערכת, קיבוץ דליה, 2000.
8. מנחם דניב (עורך), החולמים והבונים – הבונים בטרנסילבניה ובהונגריה, דרור הבונים ברומניה, 1932 – 1949, הוצאת בית הצנחן, קיבוץ מעגן, 1998.
9. משה ישראל, מבשרים, מגשימים, לוחמים, מצילים – תנועות חלוציות של הקיבוץ המאוחד בהונגריה (שני כרכים), מערכת, קיבוץ דליה, 1999.
10. אשר כהן, המחתרת החלוצית בהונגריה, הקיבוץ המאוחד ובית לוחמי הגטאות, 1984.
11. פרץ רבס, מול נחשולי הרוע, מערכת, קיבוץ דליה, 2001.
12. אביהו רונן, הקרב על החיים: השומר הצעיר בהונגריה, יד יערי 1994.
13. גליה שילוח (במאית), קו החיים, 1995 (סרט וידאו)
14. המוזיאון למורשת היהדות הדוברת הונגרית, ת"ד 1168 צפת, טל: 04-6925881. המוזיאון מתעד את קורותיהן של הקהילות היהודיות בהונגריה, טרנסילבניה, סלובקיה, רוסיה הקרפטית, באצ'קה, באנאט ובורגנלנד.



## אתרים באינטרנט

- <http://www.hashomer-hatzair.org> ●
- <http://www.avihuronen.com/hebrew/courses/dark-times/lesson-12/rescue.html> ●
- [http://hebrew.gfh.org.il/forced/labor\\_german\\_occupation\\_time.html](http://hebrew.gfh.org.il/forced/labor_german_occupation_time.html) ●
- <http://www.amalnet.k12.il/meida/shoa/shoa0046.html> ●
- [www.gfh.org.il](http://www.gfh.org.il) (האתר של בית לוחמי הגטאות. כולל פרויקט ביוגרפיות של פרטיזנים ולוחמים בנאצים ע"ש משה קלכהיים) ●

## רשימת התעודות

1. תעודת זהות, ללא תמונה עמ' 41
2. תעודה של אירגון טרום-צבאי (מעין גדנ"ע) עמ' 41
3. אישור עבודה במפעל ביטחוני (Haverland) עמ' 42
4. אישור עבודה במפעל ביטחוני, עם תמונה עמ' 42
5. תעודת לידה של הכנסייה הפרוטסטנטית עמ' 43
6. תעודת לידה ממרשם התושבים של הרובע השמיני בבודפשט עמ' 44

התעודות הן מתוך אוסף פרטי של דוד גור

## רשימת התצלומים

- בעטיפה:** חברי 'בני עקיבא' בודפשט 1943; חברי' הנוער-הציוני', מושבת חורף, באלאטון-בוגלר, דצמבר 1943; חברי 'השומר הצעיר' מושבת חורף, קושפאלאג, דצמבר 1943 (שלוש התמונות באדיבות העמותה)
1. שלט הגבלה בכניסה לגטו בהונגריה (בלה"ג 16056) עמ' 15
  2. חנות בבעלות יהודית מסומנת במגן דוד, בודפשט 1944 (בלה"ג 20531) עמ' 16
  3. הובלת חפצים של יהודים בדרך לגטו, בודפשט 1944 עמ' 16
  4. בודפשט, יהודי בגטו (יד ושם FA-58-24) PH-10130 עמ' 17
  5. ריכוז יהודים בבודפשט לקראת גירושם (בלה"ג 16121) עמ' 17
  6. בית הזכוכית (בלה"ג 3716) עמ' 25
  7. יהודים מתגודדים לפני "בית הזכוכית" ברחוב ואדס (בלה"ג 16080) עמ' 26
  8. רשימה (בהונגרית) של בתי-הילדים בבודפשט (רבס, מול נחשולי הרוע) עמ' 47
  9. בית-הילדים בבודפשט (בנשלום, נאבקנו למען החיים) עמ' 55
  10. דיוקנאות ראשי תנועות-הנוער (העמותה לחקר תנועות-הנוער הציוניות בהונגריה וארכיון משואה) עמ' 58-63

18	אושוויץ, מחנה
13	אייכמן, אדולף
25	בורן, פרידריך
17	בתים מוגנים
9	הורטי, מיקלוש
26	ועדת העזרה וההצלה
12	(ה)חוק היהודי השלישי
13	(ה)יודנראט המרכזי בהונגריה
24	לויץ, קרל
16	סלאשי, פרנץ
11	פלוגות העבודה
22	(ה)פרוטוקולים של אושוויץ
25	הצלב האדום הבינלאומי
16	צלב החץ
25	קומוי, אוטו
12	קלאי, מיקלוש
23	קסטנר, ישראל
24	קראוס, משה
27	רכבת ההצלה
9	שטרן, שמואל
18	שטרסהוף, מחנה

## לוח כרונולוגי נתונים ואירועים

מפתח: אירועים פוליטיים כלליים; נתונים יהודיים כלליים; אירועים אנטי-יהודיים, לפני הכיבוש ואחריו; פעולות עזרה והצלה	
1920	החוק האנטישמי הראשון לאחר מלחמת העולם הראשונה: חוק ה'נומרוס קלאוזוס'
1938	החוק היהודי הראשון: הגדרת מיהו יהודי על-פי עיקרון דתי והגבלות על העיסוק; העיתונות היהודית הענפה הוגבלה לעיתון אחד.
1938-1941	מספר יהודי הונגריה גדל משמעותית, עקב סיפוחם אליה של שטחים מצ'כוסלובקיה, מרומניה ומיוגוסלביה.
1939-1943	כ-50,000 פליטים יהודים נמלטו להונגריה משטחי הכיבוש הנאצי. הונגריה נחשבה בטוחה יחסית.
1939	התנועות הציוניות בהונגריה מנו כ-5,000 איש מקרב אוכלוסייה של כ-900,000 יהודים.
1939	החוק היהודי השני: הגבלת זכויות האזרח על-פי עיקרון גזעני והגבלות על העיסוק; עידוד הגירה.
1940	החמרת הפיקוח על הגבלות כדי למנוע מקלט מפליטים; הגבלה חריפה של הפעילות הציונית; הקמת 'פלוגות העבודה', בהן נספו עשרות אלפי יהודים.
1941, יוני	הפלישה הנאצית לרוסיה. שיתוף-הפעולה הגרמני-הונגרי בשיאו; אושר החוק היהודי השלישי: הגדרה דתית וגניאולוגית ליהודים והפרדתם החוקית משאר האוכלוסייה.
1941, יולי-אוג'	רצח כ-18,000 יהודים, ליד קמיניץ-פרדולסקי בידי יחידות אס. אס.
1942, ינו'-פבר'	רצח למעלה מ-1,000 יהודים בנובי-סאד ובדלויידק בידי יחידות הונגריות.
1943	קלאי, ראש ממשלת הונגריה, מנהל מו"מ חשאי עם בעלות הברית ודוחה דרישות הגרמנים להחיל 'הפתרון הסופי' על יהודי הונגריה.
1943, דצמ' ואילך	תנועות הנוער הציוניות ביצעו עשרות שליחויות אזהרה לקהילות בערי השדה.
1944, 19 מרס	גרמניה הנאצית כבשה את הונגריה.
1944, מרס-אפר'	הוקם היודנראט המרכזי בהונגריה; על היהודים הוטלה שורת גזרות, הגבלות חמורות בחיי היומיום והפקעות רכוש.
1944, מרס ואילך	תנועות הנוער הציוניות פעלו במחתרת לעזרה ולהצלה: הברחת גבולות; זיוף תעודות בעזרת דיפלומטים זרים; הקמת בתי-ילדים בחסות הצא"ב.
1944, אפריל	הופץ חוזר בדבר 'טיהור הארץ מן היהודים'; הוקמו הגטאות בערי השדה, תוך מעשי אכזריות וביזה בתוכם.
1944, מאי-יולי	434,351 יהודים (או: 437,402, לפי דיווח אחר) גורשו ברכבות-משא מהונגריה. רובם נרצחו באושוויץ-בירקנאו מיד עם הגעתם לשם. כ-15,011 יהודים הובלו למחנה שטרסהוף; הורטי הורה על הפסקת הגירושים (7 ביולי). יהודים נותרו בהונגריה רק בבודפשט.
1944, יוני	יציאת 1684 יהודים לשוויץ ב'רכבת ההצלה', כתוצאה מן המו"מ של 'ועדת העזרה וההצלה' עם אייכמן ('סחורה תמורת דם'); פרסום 'הפרוטוקולים של אושוויץ' בתקשורת בעלות-הברית.
1944, אוקטובר	הורטי פרש מהברית עם גרמניה ופרנץ סלאשי, איש 'צלב החץ', מונה על-ידי הגרמנים במקומו; אלפי יהודים הובלו לעבודות כפייה סמוך לבודפשט.
1944, נוב'-דצמ'	ראשית 'צעדות המוות' של אלפי יהודי הבירה לכיוון וינה; הקמת 'הבתים המוגנים'. התנאים ב'בתים' קשים; יהודים רבים בבודפשט נפלו קורבן למעשי גזל ולרצח מידי אנשי 'צלב החץ'; הקמת הגטו בפשט, בו נכלאו כ-70,000 יהודים. אלפים נספו בשל התנאים.
1945, ינו'-פבר'	שחרור גטו פשט על-ידי הצבא הסובייטי (ינואר); שחרור בודפשט כולה מן הכיבוש הנאצי (13 בפברואר). כ-13,600 יהודים מתו לאחר השחרור עקב תת-זונה.
	כ-564,500 מיהודי הונגריה נספו בשואה.

